

ব্যাৰ্থ জীৱনৰ ইতিহাস

[গল্প]

শ্ৰীধৰ্মেশ্বৰ কটকী

লক্ষাছ' বুক ষ্টল

গুৱাহাটী : অসম

প্ৰকাশক :

শ্ৰীবিচিত্ৰনাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা, বি-এল
লয়াৰ্ছ বুক ষ্টল
গুৱাহাটী, অসম।

প্ৰথম তাঙৰণ : ১৯৫৮

[লিখকৰ দ্বাৰা সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত]

মূল্য : ১৥০ টকা

মুদ্ৰক :

শ্ৰীকালীচৰণ পাল

নবজীৱন প্ৰেছ

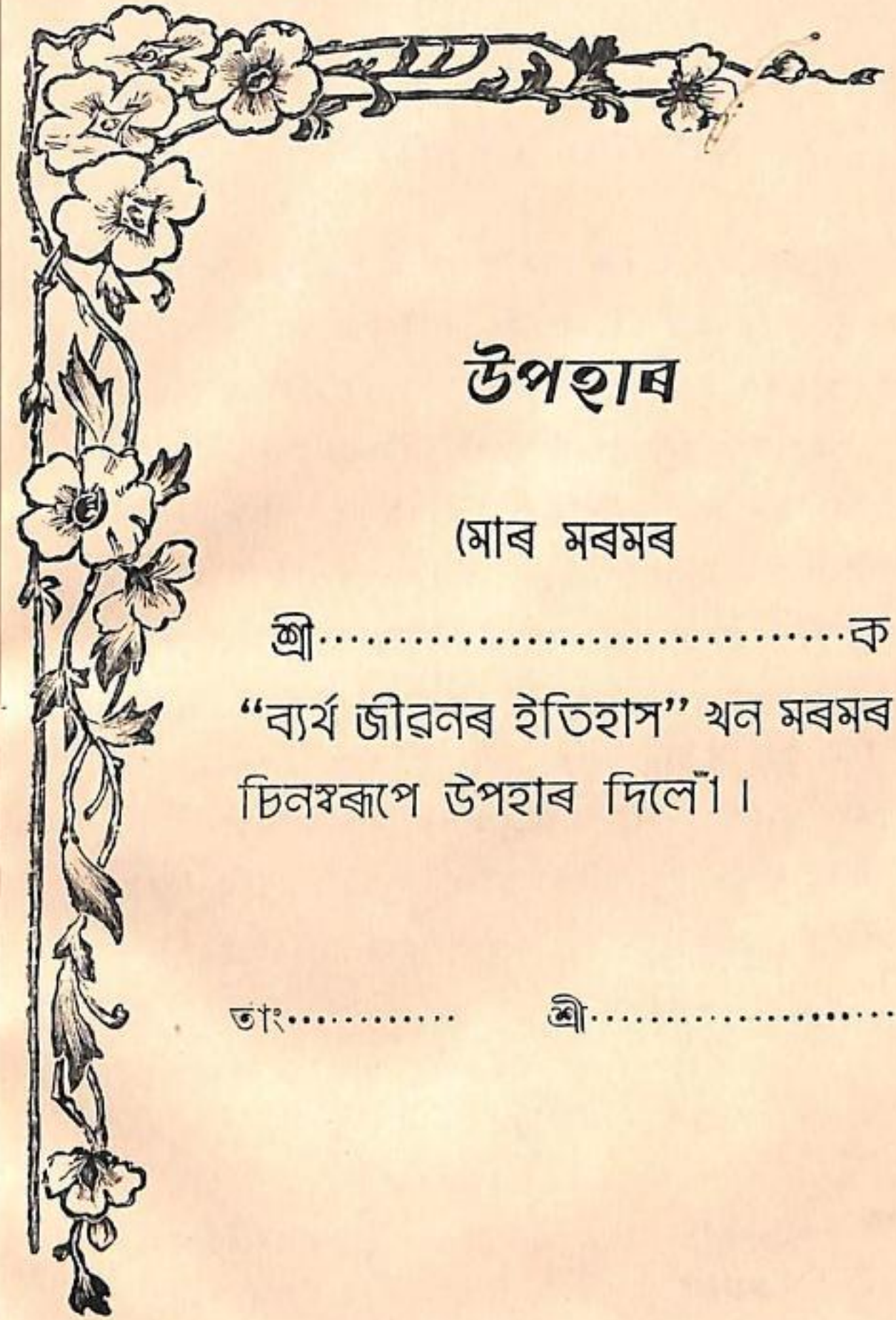
৬৬ গ্ৰে ষ্ট্ৰীট কলিকতা-৬

অৰ্পণ

অসমীয়া জাতীয় সাহিত্যৰ পৃষ্ঠপোষক,
সাহিত্যানুৰাগী, আমাৰ শ্ৰদ্ধাস্থদ শ্ৰীযুত
বিচিত্ৰনাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা, বি-এল দেৱৰ
কৰকমলত “ব্যৰ্থ জীৱনৰ ইতিহাস”
ভক্তিৰ নিবেদন।

—লিখক

উপহাৰ

(মাৰ মৰমৰ

শ্ৰী.....ক
“ব্যৰ্থ জীৱনৰ ইতিহাস” খন মৰমৰ
চিনস্বৰূপে উপহাৰ দিলে।।

তাং.....

শ্ৰী.....

লিখকৰ একাষাৰ

গল্পৰ কিতাপ লিখা আমাৰ এই প্ৰথম প্ৰয়াস। বৰ্তমান চলি থকা সমাজৰ চিত্ৰ এটাকে বিভিন্ন গল্পত অঁকা হৈছে; কিমান দূৰ কৃতকাৰ্য্য হৈছো নাজানো। ইয়াৰ কেবাটাও গল্প আগতে “লখিমী” কাকতত প্ৰকাশ পাইছিল। বৰ্তমান তাকে অলপ চকুফুৰাই কিতাপৰ আকাৰত অনা হৈছে। আমাৰ শ্ৰদ্ধাপদ শ্ৰীযুত বিচিত্ৰনাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা, বি-এল দেৱৰ সহায় নোহোৱা হ’লে কিতাপখন ৰাইজৰ আগলৈ উলিয়াব পৰা নহলহেঁতেন। তেখেতৰ ওচৰত আমি কৃতজ্ঞ। সময়ৰ লগত খাপ খুৱাই কিতাপখনত দুই এটা ইংৰাজী শব্দও অসমীয়া শব্দ ভঁৰাললৈ আনি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। কিবা দোষ থাকিলে আমাক দেখুৱাই দিলে নিশ্চয় আনন্দ পাম। শেহত, কিতাপখনে যেন ৰাইজৰ পৰা সমাদৰ পায় তাৰ বাবে আশা ৰাখি, সকলোৰে ওচৰত আশীৰ্বাদ বিচাৰিলোঁ।

বিহপুৰীয়া
১৯৫৮ চন

}

ইতি—
লিখক

সূচীপত্ৰ

গল্পৰ নাম	পৃষ্ঠা
১। ডায়েৰীৰ এখিলা পাত	১
২। স্মৃতি যেতিয়া জাগে	১৪
৩। তাৰ জীৱনটো	২৪
৪। উপন্যাসৰ এছোৱা	৩৪
৫। অন্ধ	৪৮
৬। ব্যৰ্থ জীৱনৰ ইতিহাস	৫৯

ডায়েৰীৰ এখিলা পাত

টিনৰ বাকচটো মেলি পুৰণি ডায়েৰী এখন উলিয়াই বহুদিনৰ আগৰ ছ-আষাৰ মান বঙা চিয়াঁহীৰে লিখি থোৱা কথা ডায়েৰীৰ পাত লুতিয়াই লুতিয়াই যাদবৰ আগত সি দেখুৱালে।

—বুজিছা যাদব, জীৱনৰ আধাখিনি বয়স পাৰ হল। কেৱল এটা কথাৰ চিন্তা কৰিয়েই আন সকলোকে বাদ দিছিলোঁ। কলেজৰ বিবিধ অনুষ্ঠানবোৰত মই সংশ্লিষ্ট নথকাত কিমানে যে মোক কি নকৈছিল! কলেজত ছাত্ৰ সকলৰ গঞ্জনা মই সহিব পাৰিছিলোঁ—এই ডায়েৰী খনিৰ বঙা আখৰ কেই শাৰীয়ে মোক বহুত শিকাইছিল আৰু তাৰ বাবেই আজি মই মানুহ হ'ব পাৰিছোঁ। জীৱনত কিবা যে ভাল কাম কৰিছোঁ তেনে নহয়, তাৰ বাবে মুঠেই গোৰৰ কৰা নাই। হৃদয়ৰ অভেদ্য দৃঢ়তাৰ বাবেহে মই নিজেই গোৰৰ অনুভৱ কৰিছোঁ। মোৰ বিগত জীৱনৰ এটা ঘটনা তোক শুনাৰ বাবেই মাতি আনিছোঁ। তোৰ আগত মোৰ ঘটনাটো কবলৈ পালে মই নিশ্চয় সুখী হম।—

পৰেশে ডায়েৰীখন লৈ কথা খিনি তাৰ আগত কৈ যায়। যাদবে পৰেশলৈ চাই এটা হাঁহি মাৰিলে। বাহিৰত জুৰ বতাহ মাৰিছিল। বতাহৰ ঠেকা খাই গছৰ পাতবোৰত ধীৰ কঁপনি উঠে। কোটৰ বুতাম কেইটা ভালকৈ মাৰি যাদবে চুৰট এটা জ্বলাই ললে। যাদব প্ৰফেচাৰ, পৰেশো প্ৰফেচাৰ। যাদবে চাকৰী আৰম্ভ কৰা কেবা বছৰো হৈছে; পৰেশৰ মাত্ৰ এটা বছৰ। বান্ধনি লৰাটোৱে সিহঁতক ছুকাপ চাহ দি যায়। গৰম চাহৰ বাষ্প খিনি ওপৰলৈ উঠাৰ দৰে পৰেশৰ অন্তৰৰ পৰাও নিষ্কৰণ জীৱনীৰ ভাহি উঠা তপ্ত বাষ্পৰাশিয়ে এটা হেন্দোলনি তোলে। শীতৰ সেমেকা বতাহখিনি খিড়ীকিয়েদি সোমাই আহে। দুয়ো চাহখিনি খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

—ভূমিকাৰ অৱতাৰণা নকৰিলে মোৰ এই কথা খিনি উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিব। সেয়েহে ভূমিকাৰ সংক্ষিপ্ত আৱশ্যক। গল্প এটাৰ সুন্দৰ প্লট এটা ইয়াতে পাবি। শুন বাক এতিয়া।—পৰেশে কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

এবা! আজি প্ৰায় সাত বছৰ মানৰ আগৰ কথা। ঘটনাটো পুৰণি হৈছে যদিও মোৰ মনত ই নতুন হৈয়েই আছে। ডায়েৰীৰ বঙা চিয়ঁহীৰ আখৰ খিনি আজিও নতুন। ডায়েৰী খনেই মোক মোৰ পথ দেখুৱালে—বুকুত বনোৱা দিলে আৰু সমলোৱা সিমানেই। মেট্ৰিক ফেইল কৰিছিলোঁ কেবা বাৰো। ফেইলৰ জীৱনটো লৈ মই আনৰ চকুত ঘৃণিতৰ দৰেই হৈছিলোঁ। ফেইল হোৱাৰ কাৰণ আছিল

কেবাটাও, এফালে দাৰিদ্ৰ্যৰ হেঁচা, আন ফালে মাতৃশোক। ইয়াৰ বাহিৰেও সমাজৰ বিভিন্ন অনুষ্ঠান বিলাকত আত্মোৎসৰ্গ কৰিব লগা হোৱাত নিজৰ পথ বুলিবকে পৰা নাছিলোঁ। মালৈ আজিও মনত পৰে। তহঁতে মাতৃস্নেহ অনুভৱ কৰা নাই—অনুভৱ কৰিবি পিছত।

সকল কালৰ এটা ঘটনা। ঘৰৰ ওচৰত স্কুল নথকাত মই দূৰণিৰ ইংৰাজী স্কুলত পঢ়িছিলোঁ। ঘৰলৈ আহিলে মাৰ ওচৰৰ পৰা যাবৰ মন নাযায়। ময়ে একমাত্ৰ লৰা। মায়ে মৰম কৰি কৰি মোক স্কুললৈ পঠায়। মই স্কুললৈ আহোঁ। মাই মোক গাৰুৰ মূৰত আগ বঢ়াই দি যায়। গাৰুৰ মূৰতে এল-পি স্কুলখনি। স্কুলখনিৰ ওচৰলৈকে মা মোৰ লগত আহে। মোক দেখা পোৱালৈকে মা সেইখিনিতে বৈ থাকে। তাৰ পিছত মই যেতিয়া মাৰ চকুৰ পৰা আঁৰ হও তেতিয়া মা ঘৰলৈ ওভতে। সেই দিনা মায়ে মোৰ বেজাৰত একো আহাৰ নকৰে। দেউতাৰ মৰম মই নাপালোঁ। মই জন্ম হোৱাৰ এবছৰৰ পিছতে দেউতা ঢুকাল। দিন বাগৰিল। নতুন দিন—নতুন সমাজ আহিল। শেষত মাও ঢুকাল। ময়ো মৰিব নোৱাৰি এই পৃথিৱী খনত জী থাকিলোঁ। মাৰ মৃত্যুৰ সুবিধা লৈ সিহঁতে মোৰ সা-সম্পত্তি বোৰ আত্মসাৎ কৰিলে। সেইবোৰৰ কাৰণে মোৰ বেছি হেপাহ নাছিল। মনত অলপ কষ্ট পালেই আজিও মালৈ মনত পৰে। খুব বেজাৰ লাগে ভাই।—

পৰেশে চাহ খোৱাৰ শেষত প্লেটখনৰ ওপৰত কাপটো ৰাখি ল'ৰাটোক মাতে। সি কাপ প্লেট জোৰ লৈ যায়। ৰান্ধনি ল'ৰাটোৱেও ওচৰতে থিয় হৈ তাৰ কথাৰ ভাগ ললে। পৰেশে একো আপত্তি নকৰিলে।

—তাৰ পিছত ?—যাদবে নুমাই যোৱা চুৰট ডোখৰত জুইছলাৰ কাঠিটো লগাই দি উদ্বিগ্নতাৰে তাৰ মুখলৈ চাই ৰল।

—তাৰ পিছত শুন। ঘৰ এৰিলোঁ। নতুন ঠাই বিচাৰি আহিলোঁ, মেট্ৰিক পাছ কৰাৰ এবছৰ মানৰ পিছত কাম এটা পালোঁ। হাইস্কুলৰ শিক্ষক, দৰমহা তেতিয়া ডেৰ কুৰি। এতিয়া মেট্ৰিকুলেটে আঢ়ৈকুৰি পায়। ময়ো তাতে থকা হলে এতিয়া মানে আঢ়ৈকুৰি মান পালোহেঁতেন। স্কুলত থকা কালত এজন বন্ধু পাইছিলোঁ, বন্ধুজনৰ অন্তৰখন পিছত হে চিনিছিলোঁ। এনেবোৰ মানুহেই দেশৰ উন্নতি পথৰ একো একোটা অন্তৰায়। তেওঁ সেইখিনি স্কুলৰে শিক্ষক; থাৰ্ড ক্লাচ এম-এ। আন ঠাইত চাকৰি নাপাই স্কুলতে সোমাইছিল। মানুহ জনক প্ৰথমে খুব ভাল বুলিয়েই ধাৰণা কৰিব পাৰি। কিন্তু তেওঁক ষ্টাডি কৰিলেহে বুজা যায় তেওঁৰ জীৱনৰ বহুশ্ৰমৰ তথ্যটো। এৰা! মানুহজন বোলে পি-এচ্-পি। মাজে সময়ে পি-এচ্-পি অফিচৰ পৰাও ছুই এখনি চিঠি তেওঁলৈ আহে। স্থানীয় কংগ্ৰেছ লোকসকলৰ লগত কিন্তু তেওঁ মুখ ফালি পি-এচ্-পিৰ কথা কব নোৱাৰে। কিবা এটা অনাগত মোহৰ বাবেই তেওঁৰ দুৰ্বলতা খিনি প্ৰকাশ

পায়। লোকসেৱা আয়োগৰ পৰীক্ষা সেইবাৰো দিছিল; পুলিছৰ বিপৰ্ট ভাল নোহোৱাৰ কাৰণে কাম নেপালে। কিজানি আগলৈ পাব পাৰে। এতিয়া পাইছে যদিও মই খবৰ ৰখা নাই। এদিন আমি দুয়ো ঘৰতে বহি পাৰ্টীৰ কথাকে পাতি আছিলোঁ। মই তেওঁক সুধিছিলোঁ—যদি তেওঁ আগলৈ একো চৰকাৰী কাম নাপায় তেন্তে কি কৰিব। তেওঁ উত্তৰ দিছিল, পি-এচ্-পিৰ ফালৰ পৰা ইলেক্চনত ষ্টেণ্ড কৰিব; পূৰ্বাদমেই পাৰ্টীৰ কাম চলাব। মই বৰ হাঁহিলোঁ। মই এই দৰে হাঁ দেখি তেওঁ বৰ বেয়া পালে। মই কলোঁ—আপোনালোকৰ নিয়মটো বেয়া হোৱা নাই। কাম পালে নিজৰ চৰকাৰ, নাপালে চৰকাৰ ভাঙ্গিবলৈ প্ৰয়াস; ই নিশ্চয় বুদ্ধিৰ পৰিচায়ক। আপোনালোকৰ এনে আদৰ্শই জগতক কিবা এটা দিব পাৰিব বুলি মুঠেই বিশ্বাস নকৰিব। মই হঠাতে কথাষাৰ তেওঁক কলোঁ। মোৰ কথাত তেওঁ বৰ অপ্ৰস্তুত আৰু কষ্ট হ'ল। তেওঁৰ পেটৰ বুদ্ধিখিনিৰ কথা মই অপ্ৰত্যাশিত ভাবে এই দৰে কৈ দিয়াত তেওঁ খঙত অধৈৰ্য্য হৈ পৰিল। মোক বহুখিনি বিদ্ৰূপ কৰিলে। নানা কটু কথাৰ অপ-প্ৰয়োগ। তেওঁ মোক কোৱা কথা কেইবাৰ আজিও মোৰ মনত আছে—এই ডায়েৰীখনত লিখি থোৱা কেই আঘাৰেই।—“এটা সামান্য মেট্ৰিকুলেটৰ মুখত এনে কথা সহ্য নহয়—” আৰু বহুত বেয়া কথা কলে ভাই। মোৰ গোটেই শৰীৰটো তেতিয়া যেন বিষাক্ত হৈ পৰিল।

ৰাতি বহুত কান্দিলোঁ—বৰ বেজাৰ লাগিছিল। সেই ৰাতিয়েই লিখা ডায়েৰীৰ এই পাতটো। ই আজিও আছে। পিছ দিনাই মই ডায়েৰীখনকে সম্বল লৈ পঢ়িবলৈ ওলালোঁ। তেতিয়াৰ পৰাই তোৰ লগত চিনাকি। তোৰ সহায় সহানুভূতি মই নাপাহৰোঁ। তোৰ সহায় নোপোৱা হলে মোৰ যে কি অৱস্থা হলেহেঁতেন!

—সেইবোৰ কথা বাদ দে। তোৰ কথাখিনি কৈ যা।—
যাদবে তাক কয়।

—মোৰ বিগত জীৱনৰ নিষ্কৰ্ণ অধ্যায়টো শুনি তই আমনি নাপাবি। কলেজত পঢ়া কালত মোৰ অৱস্থাটোৰ কথা তই নিশ্চয় জান। কেনে অপদাৰ্থৰ দৰে হৈ পৰিছিলোঁ। এটা সামান্য চাকৰিৰ আশাত কিমান ঘূৰিলোঁ। ফণিয়ালে সৰিপৰা চুলি ডালৰ দৰে মোৰ জীৱনৰ মূল্যখিনি নোহোৱা হৈছিল। জীৱনৰ প্ৰতিপদে ব্যৰ্থতা—সংসাৰত জীয়াই থকাৰ আশা লৈ জীৱনৰ লগত কৰিলোঁ সংঘাত। কেতিয়াবা ৰাতি ভাবিছিলোঁ, সংসাৰত যেতিয়া জী থাকিবলৈ একো এটা সংস্থান নাই; ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ চৈচাপানীৰ মাজতেই মিলি যাবলৈ। কিন্তু কৰা নহল। বহু চেষ্টা কৰি তই যেনিবা মোক ‘ল’ৰাৰ ডিভিজিয়ন এচিষ্টেণ্ট’ৰ কাম এটা যোগাব কৰি দিলি। তোৰ সেই সহায়ৰ কাৰণে মই কৃতজ্ঞ। আঢ়ৈকুৰি টকা দৰমহা পাইছিলোঁ। এই টকাৰে মোক চলিবলৈ নটা যেন ভাবি তয়েই সুবিধা কৰি দিছিলি তোৰ ভনীয়েৰ মমতাক পঢ়ুৱাই

দিবলৈ। পুৱা খুব সোনকালে উঠি তহঁতৰ ঘৰলৈ যাওঁ। তাৰ পিছত অফিচ, গধূলি কলেজ। মোৰ জীৱনটো এখন কটিনৰ দৰেই হৈ পৰিছিল। মমতা তেতিয়া দশম মানত। পঢ়াত ভাল আছিল কাৰণেই মই বদনামত পৰিব লগা হোৱা নাছিল। লাহে লাহে মই মমতাক ভাল পাবলৈ ধৰিলোঁ। ছপাৰ উপচি পৰা মমতাৰ যৌৱন প্ৰাচুৰ্য্যই মোক মুগ্ধ কৰিছিল। তহঁতে মোক সহায় কৰাৰ বাহিৰেও মমতাই মোক সহায় কৰিছিল। সপোনত মমতা, দিঠকত মমতা, সকলোতেই যেন মমতাৰ প্ৰতিচ্ছবি মই দেখা পাইছিলোঁ। মনত আনন্দ লাগিছিল। মমতাই ভাল পাবৰ কাৰণেই যেন মই মোৰ কৰ্ত্তব্যবোৰ কৰি গৈছিলোঁ। প্ৰাণত উৎসাহ বাঢ়িলে, হেলাৰঙে কৰ্ত্তব্যবোৰ শেষ কৰি আগবাঢ়িব ধৰিলোঁ। বি-এ পাছ কৰাৰ দিনা মমতাৰ যে কিমান আনন্দ! মোতকৈয়ো তাই বেছি সুখ পাইছিল মোৰ পৰীক্ষাৰ খবৰটোৰ কাৰণে—যেন তাইহে বি-এ পাছ কৰিছে। মমতাক ভাল পোৱাত তহঁতেও বাধা দিয়া নাছিলি। ময়ো কোনো দিনে মমতাক ভাল পোৱাৰ কথা খিনি কোৱা নাছিলোঁ। মমতাই কিন্তু জানে—ময়ো জানো।

দিন বাগৰি যোৱাৰ লগে লগে আমাৰ ভালপোৱা বাঢ়ি যায়। তহঁতে নিশ্চয় জান। তেতিয়াও মই কেৰাণী। বহু চেষ্টা কৰিও আপাৰ ডিভিজিয়নলৈ যাব পৰা নাছিলোঁ।

এনেতে মমতাৰ বিয়াৰ প্ৰপজেল চলিল। মমতাই মোক জনালে বিয়াৰ কথা। এখন দীঘল চিঠি.....। বাকছত এতিয়াও আছে। তোক দেখুৱাম বাক। চিঠিত লিখিছিল—“পৰেশ দাদা, আপুনি মোৰ সৰ্বস্ব। মোৰ জীৱন আপোনাতে কেতিয়াবাই অৰ্পণ কৰি থৈছোঁ। আৰু জানো এতিয়া নতুনকৈ লাগিব? আশা কৰো আপুনি অকণো পাহৰি নাযায়.....”; আৰু কিবাকিবি বহুত লিখিছিল। চিঠিখন পঢ়িলে সকলো বুজিবি। ময়ো মোৰ অভিমত মমতাক জনালোঁ।

ইয়াৰ কেইমাহ মানৰ পিছৰ কথা। মমতাৰ লগত এজন নতুন ডেকা দেখিলোঁ। বৰ আনন্দ মনেৰে ছয়ো আগবাঢ়ি গৈছিল, সন্ধ্যাৰ সময়ত। মমতাই মোক দেখিছিল; নামাতিলে। ইয়াৰ কেবা দিনৰো পিছৰ কথা। এদিন মই তহঁতৰ ঘৰলৈ গৈছিলোঁ। মমতা তেতিয়া ভিতৰত। তই কলেজৰপৰা অহা নাছিলি। মই মমতাৰ খবৰ লালোঁ। মমতাই কিন্তু মোক মাত নিদিলে। বিয়াৰো খবৰ পালোঁ। সেই দিনাই। মহেশৰ লগত বোলে মমতাৰ বিয়া হব। মোৰ মনটো হঠাৎ ভাগি পৰিল। মমতাৰ কি ঘোৰ প্ৰবঞ্চনা! গোটেই সংসাৰ খনকে শূন্য দেখিলোঁ। নিষ্ফল আক্ৰোশ এটা মহেশৰ প্ৰতি জাগি উঠিল—এইদৰে মোৰ সোণৰ সংসাৰখন ভাঙ্গি দিয়াৰ বাবে। এখন ভগা হৃদয়ৰ দুৰ্ব্বহ বোজা এটা লৈ মই উলতিলোঁ। ৰুক্ষ মনে কেনি টানি

নিলে নাজানিলোঁ। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত বহুত সময় কটালোঁ। তাৰপৰা ঘৰলৈ ঘূৰিলোঁ। বাতি তেতিয়া এঘাৰমান হৈছিল। বাস্তাত লাইটৰ স্নিগ্ধ পোহৰ খিনিও যেন নিৰানন্দ। বাস্তাৰ কাষৰ গছ কেইজোপাৰ পকা পাত কেইটা বতাহৰ ধীৰ কঁপনিত সৰি পৰে। ময়ো আগবাঢ়োঁ। জীৱনৰ এটা অপ্ৰত্যাশিত পৰাজয়। ব্যৰ্থ প্ৰেমৰ ফল শেষত বিষাক্ত হৈ মোৰ সৰ্ব শৰীৰত বিয়পি পৰিল। ঘৰত বহি মমতালৈ চিঠি এখন লিখিলোঁ—জীৱনৰ শেষ চিঠি। মমতায়ো সোনকালে উত্তৰ দিলে—“এটা সামান্য ‘ল’ৰাৰ ডিভিজিয়ন এচিষ্টেণ্টে’ তাইক আশা কৰা মুখামি।” নাৰীৰ ভাল পোৱাৰ কি বিচিত্ৰতা!.....।

ক্ষণ্তক ছয়ো মৌন নিশ্চল। কাতিৰ কুৰুলী সনা সন্ধিয়াটো তেতিয়া গহীন হৈ উঠিছিল। লাহে লাহে পৃথিবীলৈ আন্ধাৰ খিনি নামি আহে। যাদবে চকীখনত বহি তলমূৰ কৰিয়েই আছিল। তাৰ চকুৰ পতা দুখন গধূৰ হৈ উঠিছিল। মুখত শোকাকুলৰ এটা জীৱন্ত প্ৰতিচ্ছবি জিলিকিছিল।

—পৰেশ! যাদবে মাত দিয়ে।

—মোৰ ট্ৰেজেডি জীৱনৰ একাংশ শুনালোঁ। আৰু মাত্ৰ অলপ আছে। মাষ্টৰ মহেশলৈ লিখা এখন চিঠি আছে। তাকো শুনি যা।

—মহেশলৈ লিখিছে?

—আচৰিত হোৱা নিশ্চয়োজন। এই চিঠিখন দিয়াৰ আশাতে মই আজি এই খলপাত পালোঁহি।.....

“শ্ৰদ্ধেয় মহেশ বৰুৱা।

আজি বহুত দিন হ’ল আপোনাৰ ওচৰৰপৰা আঁতৰি অহাৰ। আপোনালৈ আজি মনত পৰিছে, তাতে লিখাৰ আৰম্ভক হোৱাত এই চিঠি। বেয়া নাপাব। বোধহয় আপুনি আজি পৰ্য্যন্ত চৰকাৰী চাকৰি নাপালে—বৰ দুঃখৰ কথা। কেতিয়াবা আপোনাৰ খবৰ লওঁ। বেয়াও লাগে। ইলেক্চনৰ কথা কি ভাবিছে? ষ্টেণ্ড নকৰিব জানো? এৰা আপোনাৰ আদৰ্শ এক বহুশ্রময়। কেতিয়াবা আপোনাৰ কথা ভাবি নিজে নিজেই হাঁহোঁ। এটা ঘটনাৰ কথা আপোনাৰ নিশ্চয় মনত থাকিব পায়। আজি পুনৰ তাকে সোঁৱৰাবলৈ আগ বাঢ়িলোঁ। আজি আপুনি থকাখন স্কুলতে ময়ো শিক্ষক আছিলোঁ। আপুনি পি-এচ্-পিব কথা আমাৰ আগত কয়—আমি শুনি যাওঁ। চাকৰিৰ আশা থাকিলে ৰাজনীতিৰ কথা নভবাই ভাল। চাকৰি নোপোৱা খঙত যেতিয়া ৰাজনীতি গাবলৈ ওলোৱা হয়—সেই ৰাজনীতিয়ে ৰাইজক একো দিব নোৱাৰে। বাক আচল কথালৈ আহিছোঁ। আপুনি এদিন মোক খুব বেয়াকৈ গালি পাৰিছিল—কেৱল গালিয়েই নহয়, মোৰ জীৱনক আপুনি বিদ্ৰূপ কৰিছিল—“এটা সামান্য মানুহৰ মুখৰ এনে কথা সহ্য কৰিব নোৱাৰি” বুলি। আপোনাৰ নিশ্চয় মনত পৰিছে। মনত নপৰিলে,

আপোনাক কেতিয়াবা লগ পোৱাৰ সৌভাগ্য ঘটিলে মোৰ ডায়েৰী খনকে দেখুৱাম। ডায়েৰীত নিত্য নতুনৰ দৰে আজিও আছে। সেই দিনাৰ কথাই আপোনাৰ ভিতৰ অংশটো দেখিবলৈ সুবিধা এটা পালোঁ। ছিঃ, মানুহ এনেকুৱা অমেধ্য হব নাপায়। আপুনি সাম্যবাদ বিচাৰি আনৰ আগত চিঞৰি ফুৰে। কিন্তু আপুনি নিজে কি কৰিছে তাক এবাৰ নাচায় কিয়? আপোনালোকৰ বক্তৃতাই জানো সাম্যবাদ আনিব পাৰিব! আমিও বিচাৰোঁ সাম্যবাদ—সকলোৱেই। কিন্তু লোকক সাম্যবাদ শিকাবলৈ যোৱাৰ আগতে নিজৰ জীৱনক সাম্যবাদৰ প্ৰতীক কৰি লব পাৰিব লাগে। সিমানখিনি যোগ্যতা লবলৈ আপোনাৰ পলম আছে। শিক্ষক জীৱনত আমি দুয়ো একে লগে আছিলোঁ। আমাৰ লগত এজন ছাত্ৰও আছিল। আপুনি কোনো দিনে ছাত্ৰজনক সহায় কৰা মই দেখা নাছিলোঁ। আনকি নিজে ভাত খোৱা আপোনাৰ কাঁহি-বাতি যোৰো লৰাটোৱেহে ধুব লাগে। এয়ে আপোনালোকৰ শ্ৰেণীহীন সমাজৰ আদৰ্শ! বাক যাওক সেইবোৰ। আপোনাৰ বিদ্ৰূপ বাণীয়ে মোক কি কৰিলে জানে? তাক কোৱাৰ আগতে নিশ্চয় আপোনাক ধন্যবাদ জনাব লাগিব। মই আপোনাৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ। আপোনাৰ বিদ্ৰূপ বাণীয়ে মোক মানুহ গঢ়িলে। আপুনি মোক এটা সামান্য মেট্ৰিকুলেট বুলি হাঁহিছিল। আপুনি উচ্চশিক্ষিত। দুখ লাগে কেতিয়াবা—আপুনি আজিও

সহকাৰী শিক্ষক হৈয়েই আছে। ওপৰলৈ যোৱাৰ যোগ্যতা আপোনাৰ নাই। আপোনাৰ শিক্ষাৰ মাপকাঠিৰে উঠিবলৈ বোধহয় নিদিব। আপোনাৰ গালি, মোৰ মূৰত আশীৰ্বাদ হ'ল। কিন্তু এইটো সঁচা কথা, কেৱল স্কুলৰ অথবা কলেজৰ শিক্ষা ললেই মানুহ হব নোৱাৰে। মানুহ হবলৈ বহু খিনিৰ আৱশ্যক। আজি ময়ো এম-এ, সেই তাহানিৰ মেট্ৰিকুলেট হৈ থকা নাই। আপোনাতকৈ সুখ্যাতিৰেই এম-এ পাছ কৰিলোঁ। আপোনাৰ ঈৰ্ষা নজন্মিলেই সন্তোষ পাম। মই এতিয়া কলেজৰ প্ৰফেচাৰ। বোধ হয় আজি আক আপুনি মোক নিন্দা কৰিবলৈ সাহ কৰিব নোৱাৰিব। মোৰ চিঠি প্ৰায় শেষ কৰিলোঁ। মাত্ৰ এটা কথা বাকী। মমতাৰো বোধহয় ভালেই। মমতায়ো হাঁহিছিল এদিন—মোক ল'ৱাৰ ডিভিজিয়ন এচিষ্টেণ্ট বুলি। নাৰীৰ কোমল হৃদয়ৰ মাজত প্ৰবঞ্চনা কপটতাই শোভা নাপায়। আক নাই। শেষ।

আপোনাৰ

শ্ৰীপৰেশ

যাদবে চিঠিখন শুনি এটা নিশ্বাস এৰিলে। লাইটৰ পোহৰত যাদবৰ চকুৰ পানীবোৰ জিলিকি পৰিছিল।

—বেয়া নাপাবি ভাই। আজিহে মোৰ মনটো ভাল লাগিছে। পৰেশে চিঠিখন খাম এটাৰ ভিতৰত সুমুৱাই কৈ যায়।

—বৰ দুঃখ লাগিল পৰেশ। তাতোকৈ দুঃখ লাগিছে মমতাৰ কাৰ্য্যখিনিৰ ওপৰত কাৰুণ্যহীন নাৰীৰ চৰিত্ৰ..... মই বৰ আচৰিত। নাৰীৰ কোমল বুকুৰ মাজতো যে এনে প্ৰবঞ্চনা থাকে, আজি বুজিছোঁ।

দুয়ো লাহে লাহে ওলাই যায়। তেতিয়া বাহিৰত গহীন আন্ধাৰ।

স্মৃতি যেতিয়া জাগে

অভাৱ অনাটনৰ তীব্ৰ হেঁচাত জ্বলা-কলা হৈ সকলো কথাৰে পাহৰি গৈছে, তিনিটা মাথো প্ৰাণী—যদি এমুঠি খোৱাৰ সংস্থান নাথাকে, তেজ-মঙহৰে গঠিত দিনে দিনে শুকাই যোৱা জীৱনৰ হাড়-ছাল সোপাকে লৈ সংসাৰত জীয়াই থকাৰ আৱশ্যক নেদেখো। দুখীয়া বুলিতো ময়ো মানুহ—মোৰ জীৱনৰ স্পন্দন নীৰৱ হোৱা নাই, বুকুৰ মাজত সিহঁতৰ দৰেই কত আশা আকাঙ্ক্ষা সোমাই আছিল। এতিয়া এমুঠি আহাৰ খাই হাড়-ছালৰ মাজত জীৱ কেইটা স্তম্ভৰূপে জীয়াই থকাৰ প্ৰয়াসত জীৱন সংগ্ৰাম কৰিব লগা হৈছে। আগতে ভাবিব পৰা নাছিলোঁ এমুঠি অন্নৰ কাৰণে আজিৰ শত লাঞ্ছনা মূৰ পাতি লব লাগিব—চোৱা নাছিলোঁ ভৱিষ্যত জীৱন ইতিহাসত মামৰ লাগিছিল নেকি।

শূলকি যোৱা হিয়াখনকে লৈ সেইদিনা মই ঘৰতে বহি আছিলোঁ, আই ঘৰত নাছিল। ভনীজনীও কেনিবা ওলাই গৈছিল। যুদ্ধৰ ভয়াবহ ছলছল চলি আছে। যোৰহাটতো যুদ্ধৰ বতাহে ভালকৈ কোবাইছিল। মোৰ ঘৰ যোৰহাটৰ বৰৈয়া ফিল্ডৰ কাষতে আছিল। মোৰ ঘৰে-বাৰীয়ে মিলিটাৰী ভৰি পৰিল। থাকিবৰ অলপো আশা কৰিব নোৱাৰি গুচি

আছিলোঁ—ফিল্ডৰপৰা দূৰ গাৱলৈ। মাটি-বাৰী যোৱাৰ পৰাই খোৱাৰ দিহা নোহোৱা হৈ আহিল। যুদ্ধৰ দিন কাম কৰিলে টকাৰ অভাৱ নাই। আখৰ যেতিয়া চিনি পাওঁ চাকৰি কৰাত অসুবিধা নাই। বৰৈয়া ফিল্ডতে চাকৰি কৰাৰ প্ৰয়াসত এদিন চাহাবৰ ওচৰলৈ গলোঁ। নাজানো কি অপকাৰৰ বাবে, কাৰ অভিযোজনা—ফিল্ডত ভৰি দিয়াৰ লগে লগে পিচ ফালৰ পৰা মিলিটাৰী মটৰে খুন্দা মাৰিলে। মূৰ ফাটি গ'ল, অজ্ঞান হৈ মাটিত বাগৰি পৰিলোঁ। চেতনাহীন হৈ কিমান পৰ ক'ত থাকিলোঁ কব নোৱাৰোঁ। মাজে সময়ে অনুভৱ আহিছিল হিয়াৰ একোটা স্পন্দন। তিনি দিনৰ পিচত চেতনা লাভ কৰি চকু মেলি চালোঁ—পৰিপূৰ্ণ হৈ থকা বেমাৰীৰ তপ্ত নিশ্বাসৰ মাজত এটা কোঠাত মোৰো স্থান হৈছে, যোৰহাটৰ মিচনাৰী হস্পিটাল খনিত। প্ৰথমেই মোৰ চকুত পৰিল মোক শুষ্কতা কৰা ছোৱালীজনীলৈ। ভাবিছিলোঁ তাই হস্পিটালৰ নাৰ্চ। মূৰত তেতিয়াও ভাল ধৰণেই বিষ আছিল, মূৰৰ বান্ধটোৱেদি তেতিয়াও তেজ ওলাই থকা মই গম ধৰিব পাৰিছিলোঁ। মোৰ আকৌ চকু মুদ খালে।

বহুত বাতি। হস্পিটালৰ বেৰত আঁৰি থোৱা ঘড়ীটোত দুটা কোব পৰিছিল। মোৰ চকু আকৌ মেল খালে—বিষত আধামৰা হৈ সৰ্ব্বাঙ্গ জৰ্জৰিত হৈছে, টোপনি অহাৰ সম্ভৱ নহয়। দিনত দেখা নাৰ্চ জনী তেতিয়াও মোৰ ওচৰতে বহি আছিল। ইমান বাতি নাৰ্চজনী মোৰ কাষত বহি থকা

দেখি তাইৰ প্ৰতি মোৰ বৰ মৰম লাগিল। কৃতজ্ঞতাত হিয়া উপচি পৰিল। কিবা এটা অজানিত মোহে তাইৰ প্ৰতি মোক আকৃষ্ট কৰি তুলিলে। মই লাহেকৈ সুধিলোঁ—ৰাতি বহুত হ'ল, তুমি শুবলৈ নোযোৱা কিয়? মই মৰা মানুহ, মৰিমোঁই। মোৰ ওচৰত থাকি তোমাৰ কি লাভ হয়?—

মোৰ কথাবাত তাই অলপ ভালকৈয়ে আঘাত পোৱা যেন লাগিল। পিছ মুহূৰ্ততে মোৰ মনটো বৰ বেয়া লাগিল। ভাবিলোঁ কোনোবা জন্মত এই ছোৱালীজনী মোৰ আপোন আছিল। তাই ভালকৈ অসমীয়া কৰ নাজানে। অসমীয়া শিকিবলৈ খুব আগ্ৰহ কৰিছে যেন লাগিল।

কেবা দিনো পাৰ হ'ল। ময়ো অলপ ভাল পাইছোঁ। চিনাকী নাৰ্চজনী তেতিয়া মোৰ ওচৰত নাছিল। অলপ সময়ৰ পিছতে নাৰ্চজনী সোমাই আহিল, লগতে আৰু দুজনীৰ সৈতে। তাই মোৰ গাৰ পৰা কাপোৰখন গুছাই অলপ অলপকৈ গাটো মোহাৰি দিলে। বৰ ভাল লাগিল। ক্ষীণাই যোৱা শৰীৰটো সিহঁতে দেখা পোৱাত লাজো লাগিল। তাইৰ পৰশত মোৰ অন্তৰত সুপ্ত শিহৰণ জাগি উঠিল। চকামকাকৈ দেখা পালোঁ কাপোৰে ঢাকি থোৱা তাইৰ যৌৱন ভৰা অঙ্গবোৰ। মোৰ মুখত সিহঁতে চামুচেৰে আহাৰ দিলে। মই খালোঁ। সেই দিনাহে তাইৰ চোলাটোত দেখা পালো 'বেডক্ৰচ'ৰ এটা চিন। তাই যে হম্পিতালৰ

নাৰ্চ নহয় মই বুজি পালোঁ। তেন্তে তাই কোঁন? তাইক জানিবলৈ মই বৰ উদ্বিগ্ন হৈ পৰিলোঁ।

* * * *

মই এতিয়া বৰেয়া ফিল্ডত কাম কৰোঁ। মোৰ তলত কেবা জনো কৰ্মচাৰীয়ে কাম কৰে। মোৰ যে অভিমান হোৱা নাছিল এনে নহয়। ডাঙৰ কাম কৰিবলৈ পায় অন্তৰত অভিমান ভৰি পৰিছিল। সেয়েহে বহু কৰ্মচাৰীক মই অলপ দোষতে কামৰপৰা খেদি দিছিলোঁ। টকা পাইছিলোঁ যথেষ্ট। ঘৰখন চাহাবী ধৰণে ভালকৈ চলিল। আগৰ দুখ-দৈন্য এতিয়া আৰু মনলৈ নহা হ'ল।

ফিল্ডৰ এচুকতে মিচ্ বউজৰ ঘৰ। আমেৰিকান ছোৱালী তাই। অসমলৈ যুদ্ধত অহা আমেৰিকান 'বেডক্ৰচ' ছচাইটিৰ তাই অধিনায়িকা। বৰ্তমান তাই বৰেয়াত থাকে। মই তাইৰ লগত অতি আপোন হৈ পৰিলোঁ। প্ৰায়ে মই তাইৰ তাতে থাকোঁ। সিদিনা ৰাতি মই তাইৰ ঘৰতে বহি আছোঁ। টেবুলৰ ওপৰত চাকৰ লৰাটোৱে তাইৰ কাৰণে ব্ৰাণ্ডিৰ বটল আৰু গিলাছ দি গলহি। তাই দুটা গিলাচত ব্ৰাণ্ডি বাকিলে। ময়ো খালোঁ। ইমান ডাঙৰ কাম কৰিছোঁ, মদ নাখাম কিয়? মই বউজৰ হাতখন বুকুৰ মাজলৈ টানি আনি কলোঁ—তুমি মোৰ ফুলনিৰ গোলাপ। বউজৰ প্ৰেমভৰা চকু যুৰিলে চাই মই সংসাৰ পাহৰি গলোঁ। বউজৰ হিয়াৰ মাজত মই সোমাই পৰিলোঁ।.....

দিন বিলাক বাগৰি গৈ থাকে। নৱ-প্ৰফুল্লতাত মোৰ মন জাগি উঠে। যৌৱনৰ প্ৰস্ফুটিত সৃষ্টাম দেহাটো লৈ প্ৰেমিকাৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে বউজ মোৰ কাষলৈ আহে—মাধুৰ্য্যপূৰ্ণ এষাৰ মাতেৰে মোৰ অন্তৰত জগাই তোলে সুপ্ত বুভুক্ষাক; পলকতে সৃষ্টি হয় অদম্য আবেগৰ হিল্লোল; ইয়াৰ কাৰণেই প্ৰতিভাত হৈ উঠে দৈহিক অৱনতি।

সূৰ্য্যৰ ক্ষীণ পোহৰবোৰ পৃথিবীত বিয়পি পৰে। শীতৰ বতৰটো লাহে লাহে সেমেকি পৰে। আমাৰ তেতিয়া কামৰ পৰা ছুটি হৈছে। মই বউজৰ ঘৰলৈ গলোঁ। মই অহাৰ অলপ আগতে তাই আহি ঘৰ পাইছেহি। আমাতকৈ বউজ সদায় আগতে আহে। তাই ঘৰলৈ ঘূৰোঁতে মোৰ অফিচত সোমাই মাত দি আহে। বদত তাইৰ গাল দুখন বঙা হৈ উঠে—ডালিমৰ কলিটোৰ দৰে। তাইৰ মৰমতে সোনকালে গুছি আহোঁ—হয়তো কেতিয়াবা তায়েই মোৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি থাকে। ফিল্ডৰ সকলো ডাঙৰ কৰ্মচাৰীয়ে মোৰ আৰু বউজৰ মাজত হোৱা প্ৰণয়ৰ কথা জানে। কেতিয়াবা কেতিয়াবা আমি যেতিয়া ‘ফাষ্ট ক্লাচ’ খনত উঠি ফুৰিবলৈ যাওঁ তেতিয়া বহুতে হাঁহে—ওচৰলৈ আহি আমেৰিকান চাহাব সকলে হেণ্ডচেৰ্ছ দিয়ে। মোৰ অভিমান বাঢ়ে—এইদৰে উচ্চশিক্ষিতা ছোৱালী এজনী নিজা কৰি লবলৈ পাই! নাজানো এই প্ৰণয়ৰ উজ্জলতাৰ পিছত কি। সংসাৰ আৰু আমাৰ সমাজৰ কথা ভাবিবলৈ সময় নাথাকে।

তাইক লৈয়েই, তাইৰ কল্পনাতেই মই ব্যস্ত। বউজেও তাইৰ হিয়াৰ সৰ্ব্বস্ব মোকেই অৰ্পণ কৰিলে। নাজানিছিলোঁ বউজে মোক কিয় ভাল পায়—প্ৰণয়ৰ এখনি বেথাপূৰ্ণ অন্তৰ পাইছোঁ যেতিয়া সেই কথা ভাবিববো আৱশ্যক নাছিল।

এদিন দুয়ো যেতিয়া ফিল্ডৰ ৰাস্তাৰ ওপৰেদি ফুৰি ফুৰিছিলোঁ তেতিয়া সন্ধ্যাৰ বতাহ খিনিয়ে গাত ভালদৰেই উন্মাদনা সানি দিছিল। ফিল্ডৰ ডাঙৰ লাইটটোৱে যেন গোটেই পৃথিবীখনকে পোহৰাই ৰাখিছিল। শত্ৰুৰ আক্ৰমণৰ পৰা ৰক্ষা পৰিবলৈ পহৰা সদায় ব্যস্ত। আমি দুয়ো হাত ধৰাধৰি কৰি আগবাঢ়ি গৈ থাকোঁ। পশ্চিমীয়া সমাজৰ কথা বউজে মোৰ আগত কৈ গৈ থাকে। মই কাণ পাতি শুনো। হঠাৎ বাজি উঠিল আত্মৰক্ষাৰ এটা কৰ্কশ আৱাজ। আকাশত শত্ৰুপক্ষৰ প্লেনৰ দৰ্শন! সকলোৱে আত্মৰক্ষাৰ বাবে ‘চেলটাৰ’ত সোমাই পৰিল। আমিও ‘চেলটাৰ’ত সোমালোঁ। তেতিয়া ঈশ্বৰক চিন্তিয়েই দুই বাছৰ মাজত বউজক সূমুৱাই লৈ আছিলোঁ। ঘৰলৈকো মনত পৰিছিল। বউজে যেন মোৰ বুকুখনৰ মাজতে আশ্ৰয় পালে। বহু সময়ৰ পিছত তাৰপৰা ওলালোঁ। সেই কাৰণে ৰক্ষা পৰিলোঁ।...

বউজৰ ঘৰৰ আগ চোতালত মই পাৰি থোৱা এখন চকীত ক্লান্ত হৈ এদিন বহি পৰিছিলোঁ। হাতত চাহৰ পিয়লা আৰু হাফ বইল কণীৰ প্লেটখন লৈ বউজ ভিতৰৰপৰা ওলাই

আছিল—সেন্দূৰীয়া ছুটা ওঠৰ ওপৰেদি অন্তৰভেদী আনন্দৰ হাঁহিটো বিৰিঙ্গাই।

—চাহ খাওক মিঃ বৰুৱা—তাই হাঁহিটো মাৰি কৈ যায়। আঁঠুলৈকে ওলমি পৰা ফুক ছোলাটোকে তাই ঘৰত থাকোঁতে পিন্ধে। দেখা পাওঁ বগা মাংসল পৰিপুষ্ট তাইৰ কলাফুলটো। ছোলাটোৰ আৱৰণত ক্ষীত হৈ থকা যৌৱন বুভুক্ষাৰে সংগঠিত হোৱা পুষ্ট উঠঙা বুকুখন—জাগি উঠে শতক লিপ্সা—সাগৰৰ জোৱাৰৰ দৰে।

মিচ্ বউজ? কল্পনাৰ বহল ৰাজ্যত যেতিয়া মানুহ সোমাই পৰে সি তেতিয়া তাৰ কল্পনাতে ব্যস্ত থাকে—নিজৰ সংস্থানৰ কথা ভাবিবলৈ আজৰি নাথাকে। কিন্তু বহু যত্নেৰে গঢ়ি তোলা কল্পনা যেতিয়া চিৰি যায়; কোনেও কব নোৱাৰে তাৰ কল্পনাৰ গঢ় ভৱিষ্যতে কেনে হয়। কল্পনা যেতিয়া ভাগি যায়—তাৰ হিয়া তেতিয়া হিয়া হৈ নাথাকে—অসম্ভৱক সম্ভৱ কৰা শক্তি তাৰ অন্তৰৰ পৰা বিলুপ্ত হৈ যায়—আক তেতিয়া সি ৰূপ লয় পাৰাবাৰৰ ফেনৰ সদৃশ।

মই এই বোৰ কথা তাইৰ আগত কৈ যাওঁ। তাইৰ চকুৰপৰা চকুলো বাগৰি পৰে। মোৰ হিয়া হিয়া হৈ নাথাকিল। তাইক বেজাৰ দিয়াৰ বাবে মোৰ বৰ দুখ লাগিল। মোৰো চকুপানী ওলাল।—প্ৰেম মানৱৰ নিজস্ব বস্তু নহয়। ই ঈশ্বৰৰ অৱদান স্বৰ্গীয় বস্তু। এজনে আন জনক ইচ্ছা কৰি প্ৰেম নিবেদন কৰিব নোৱাৰে—যেতিয়ালৈকে

পৰম্পৰাৰ ভিতৰত আকৃষ্টতা নোপজে। অনুভূতিপূৰ্ণ হিয়াৰ কোমলতাৰ বাবেই স্ত্ৰীয়ে পুৰুষৰ কঠোৰ হিয়াৰ পৰশৰপৰা বিচ্ছিন্ন হৈ সংসাৰত শত ঘাত-প্ৰতিঘাত আঁকোৱালি ধৰি হিয়া ভাঙ্গিব লগাত পৰে।—বউজে চকুলোবোৰ মোহাৰি মোহাৰি কৈ যায়।

মই তাইক সান্ত্বনা দি কওঁ—বউজ! তুমি বেজাৰ কৰিছা এটা সাধাৰণ কথাৰ বাবেই। সংসাৰত জী থাকিবলৈ হলে কিমান সংগ্ৰামৰ আৱশ্যক হয়। নাজানা তুমি সংসাৰ যাত্ৰাৰ ঐতিহ্য। তোমাৰ মৰম জানো মই এৰিব পাৰোঁ? তোমাক লৈয়েই পাতিছোঁ মোৰ সোণৰ সংসাৰখন।—ওঁঠৰ ওপৰেদি বউজৰ হাঁহি বাগৰি যায়। ৰূপালী আঁচলৰ মাজত সোমাই থকা, শূলকি যাব ধৰা কল্পনা বোৰৰ গাঁঠি টান হয়। যৌৱনৰ ব্যৰ্থতা তাইৰ আঁতৰি যায়।

* * * *

যুদ্ধত ইংৰাজৰ জয় হ'ল। বিদেশী মিলিটাৰী আৰু কৰ্মচাৰী বিলাকে আনন্দেৰে ঘৰলৈ যাবলৈ ওলাইছে। বউজৰ আনন্দৰ সীমা নাই। তাই মাকলৈ লিখিলে মোৰ সৈতে কেইদিন মানতে ঘৰলৈ যোৱাৰ কথা আৰু খুষ্ঠান প্ৰথাৰে মোৰ লগত তাইৰ বিয়া ঘৰতে হবগৈ বুলিও জনালে। ময়ো তাইক যাম বুলি কথা দিলোঁ। পুৰুষৰ হৃদয়ক—কামনাৰ চৰিতাৰ্থৰ পিছত নাৰীৰ চকুলোৱে গলাব নোৱাৰে—হিমাচলৰ উচ্চ শিখৰক শুভ্ৰ তুষাৰে প্ৰাকৃতিক দুৰ্য্যোগ নঘটিলে খহাব

পাৰে জানো? পিছতহে ভাবিছোঁ, এজনী বিদেশী ছোৱালীৰ প্ৰেমত আসক্ত হোৱা বুলিয়েই দেশ এবিধে! ইন্দ্ৰিয় পৰিতৃপ্তিৰ পাছত নাৰীৰ শতক প্ৰেমেও স্তম্ভ হোৱা পুৰুষৰ প্ৰেমক জাগ্ৰত কৰিব নোৱাৰে—যদিহে পুৰুষৰ কামনা অতৃপ্তিকৰ হৈ উঠে। তিক্ততা যেতিয়া আহে শান্তিৰ উপায় নাই। আমাৰ আমেৰিকালৈ যোৱাৰ দিনটো ওচৰ চাপিল। অসীম আনন্দেৰে বউজে উলহ-মালহ হৈ ঘৰলৈ যাবলৈ ওলাইছে। আজিয়েই যাত্ৰা কৰিব প্লেণত। মই তেতিয়া ফিল্ডৰ পৰা আহি ঘৰত আছিলোঁ। এতিয়া চাহাব নহয়, আগৰ গাৱলীয়া।

ঘৰ পায়েই উপায়হীন হৈ পৰিলোঁ। বউজৰ প্ৰতি মোৰ তিক্ততা জন্মিল। কিয় জানো পুৰুষৰ এনে অৱনতি কৰ নোৱাৰোঁ। ঘৰ পায়েই এখন চিঠি বউজলৈ পঠাই মই ঘৰৰ পৰা আঁতৰি গলোঁ। চিঠিত লিখিছিলোঁ—মিচ্ বউজ! তোমাক ভাল পাইছিলোঁ সঁচা, ক্ষন্তেকলৈহে—চিৰদিনৰ কাৰণে নহয়। মোৰ যৌন উন্মাদনাই তোমাক এতিয়া নিবিচাৰে। মোক পাবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰি ভুল নকৰিবা। তুমি খৃষ্টান, মই হিন্দু। তোমাৰ মোৰ ব্যৱধান বহুত।

উস্! কিযে পুৰুষ! মৰহি পৰে যৌৱন মাদকতাৰে ভৰা এপাহি ফুলি উঠা গোলাপ। ব্যৰ্থতাৰ এটা কৰুণ স্পন্দন। বউজ আমাৰ ঘৰলৈ আহিল। আই আৰু ভনী-জনীৰ আগত মোৰ কথা কৈ বহুত কান্দিলে। মই তেতিয়া

ভিতৰতে আছিলোঁ। তাইৰ 'ফাষ্টক্লাচ' খন মোঁলৈ বুলি থৈ গল। মই আজিও সেইখন গাড়ীতে উঠি চকুপানী টোকো। তাই প্লেণত উঠাৰ সময়ত মই দূৰৰ পৰা তাই নেদেখাকৈ চাইছিলোঁ। চকু ছুটাৰ পৰা ধাৰাসাৰে চকুপানী ওলাইছিল। বঙা গাল দুখন তেনেই শেঁতা হৈ পৰিছিল। মই উন্মাদৰ দৰে বউজ বউজ বুলি চিঞৰি উঠিছিলোঁ—তেতিয়া প্লেণখন উৰি গৈ বহুত ওপৰ পাইছিল গৈ। মই মহা প্ৰবঞ্চক। এনে প্ৰবঞ্চনা বোধ হয় মোৰ বাহিৰে আনে কৰিব নোৱাৰে।

কেবা বছৰো পাৰ হোৱাৰ পিছত আজি অকস্মাৎ বউজৰ পৰা চিঠি এখন পালোঁ। মোলৈ বোলে আজিও মনত পৰে। তাই হেনো চিৰকুমাৰী হৈ আছে—বিয়া বোলে আৰু নহয়। উস্! অসহ্য বেদনাত মোৰ হিয়াখন ভাগি পৰে, মই কি নিজেই কৰ নোৱাৰোঁ। নাজানো অন্তৰত দপ্ দপ্ কৈ কি জুই জ্বলে—তাইৰ স্মৃতি যেতিয়া জাগে!

তাৰ জীৱনটো

পগলাটো। তাক মই সদায় লগ পাওঁ। বাস্তাইদি সদায় যায়, সদায় আহে। অবিৰাম মেচিন চলাব দৰে সিয়ো আহে আৰু যায়। অসীম গন্তব্য তাৰ। উদ্দেশ্যবিহীন গন্তব্য—অৱসাদ নাই, ক্লান্তি নাই, উদ্দেশ্য সফলতাৰ দৰে আহে আৰু যায়। হৰ্ষ-বিবাদৰ চিন মুখত নাই। মই বহুত দিন তাক লক্ষ্য কৰিছোঁ। কিবা এটা ঘটনা তাৰ বুকুৰ মাজত সোমাই আছে যেন মোৰ অনুমান হল। দেখাত সিমান পগলা যেন অনুমান কৰিব নোৱাৰি। সিদিনা মই অফিছলৈ গৈছিলোঁ। মাতিবলৈ ইচ্ছা কৰিছিলোঁ কিন্তু সি ক্ষণ্তকো মোৰ কাষত নবল। বহু কামৰ হেচা পৰাৰ দৰে সি বেগা-বেগিকৈ খোজ ললে। অফিছত সেইদিনা বহুত কাম। মাহৰ শেষ পৰিছে, আলোচনী খন প্ৰকাশ কৰিব লাগে। লৰালৰিকৈ প্ৰৱন্ধবিলাক বাছিব ধৰিলোঁ। প্ৰৱন্ধ-বিলাক এবাৰ ওপৰে ওপৰে চকু ফুৰালোঁ। মেজৰ কাষত অফিছত থকা চকীদাৰ লৰাটো ঠিয় দি আছিল। যি-বিলাক প্ৰৱন্ধত লিখকৰ কোনো সজ উদ্দেশ্য নাই—ভাষা নাই, মধুৰতা নাই, সেই বিলাক বাদ দি তাৰ হাতত দিলোঁ—কেনিবা থবৰ বাবে। চিঠিৰ ফাইলৰ পৰা চিঠিবোৰ এখন এখনকৈ

পঢ়ি চালোঁ। প্ৰৱন্ধ প্ৰকাশ হোৱা নোহোৱাৰ বাবে কিমানক কিমান উত্তৰ দিবা। প্ৰৱন্ধ বিলাকৰ ভিতৰত এটা প্ৰৱন্ধলৈ মোৰ চকু পৰিল। নামটো—পগলা। প্ৰৱন্ধটো ওপৰে ওপৰে পঢ়ি চালোঁ। অন্তৰত বৰ দুখ লাগিল—লিখকৰ জীৱনৰ চমু আখ্যানটো জানিব পাৰি। ঘনে ঘনে মনত পৰিল তাৰ জীৱনটোৰ বিষয়ে ভালকৈ জানিবৰ বাবে। ভাবিলোঁ—মানুহ জনক এবাৰ লগ পোৱা হলে। লৰাটোৱে চাহ এটোপা আনি মোৰ ওচৰত থলেহি। চাহ কাপ আগত লৈ মই তাৰ কথাকে ভাবি আছোঁ। ঠিক মোৰ দৰেই তাৰ জীৱনটো। আলোচনীখন আগত লৈয়েই মই অকণমান শান্তি পাওঁ কিন্তু তাৰ সিমানে নাই। আঠ ন বছৰ মান আলোচনীখন চলাইছোঁ। মানুহ চিনিবলৈ বাকী নাই। আলোচনী পঢ়িবলৈ কিন্তু পইচা এটা দি আলোচনী খনক সহায় কৰিবলৈ কোনেও নিবিচাবে। অন্তৰৰ কামনা বাসনা বোৰ যেন মোৰ আলোচনীখনতেই সোমাই আছে, দৈন্যতাৰ হেঁচা নোপোৱা হলে আৰু কিমান কাম কৰিব পাৰিলোঁ-হেতেন। হাতে লিখা কিতাপবিলাক দেখিলে চকুলো ওলায়—অনাটনত বুকু কঁপি উঠে। কিতাপ লিখিয়েই যেন জীৱনটো পাব কৰিম। আগতে ভাবিছিলোঁ বিয়া কৰালে জীৱন কষ্টকৰ হব, কামত বাধা পৰিব—বিশেষকৈ মোৰ জীৱনত। কিন্তু বৈবাহিক জীৱনৰ সামান্য অভিজ্ঞতা থিনিৰ পৰা আজি বুজিছোঁ—মোৰ ধাৰণা ভুল। মাকণে মোৰ

জীৱনত বহুতখিনি আনি দিলে। মাকণক আগৰে পৰাই চিনিছিলোঁ। শেষত বিয়া কৰালোঁ—মোৰ আপোন কৰি কাৰলৈ আনিলোঁ। সঁচাকৈ মাকণ বৰ দৰদী।

লৰাটোৱে মাত দিলে—চাহ নাখায় কিয়? মোৰ তেতিয়াহে সংজ্ঞা আহিল। চাহ কাপ খাই শেষ কৰিলোঁ। কাম কৰি থাকোঁতেই বহু সময় হল, সাজ লাগিল। ময়ো ঘৰলৈ বুলি ওলাই আহিলোঁ। বাটত পুনৰ পগলাটোৰ লগ পালোঁ, সি কিবা কিবি কথা কেইটামান কৈছিল। সম্পূৰ্ণ মই নুশুনিলোঁ। এই কেইটাকৈ কাণত পৰিল—‘মানুহবোৰ ইহঁতক কিয় সৃজন কৰিলে—জ্ঞান নাই, দয়া নাই, অন্তৰত অলপো অনুভূতি নাই; মানুহ কোন? মানুহ মই—’ আৰু কিবা শুনো বুলি অলপ বুলোঁ। একো নুশুনিলোঁ। সি গুছি গল, মোৰ মনত এটা শিহৰণ জাগিল। বহুত সময় তাৰ কথা ভাবি থাকিলোঁ। স্থিৰ কৰিলোঁ বিবহৰ ব্যাকুল ব্যথাই তাক এনে কৰিলে; অজ্ঞাতসাৰে হুমুনিয়াহ এটা ওলাই আহিল। স্পন্দনহীন প্ৰাণটোত এছাটি সেমেকা বতাহে ঠেলা মাৰি যায়। মই গুছি আহিলোঁ, মাকণে তেতিয়া বাহিৰত ওলাই মোলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল। ঘৰ পালোঁগৈ। হাত ভৰি ধুই মাকণৰ আগত সকলো কথা প্ৰপঞ্চি কলোঁ।

‘বিবহ ব্যথাই মানুহটোৰ অৱস্থা তেনে কৰিলে, মনৰ আশা মনতে মৰহি গল দেহি!’—মাকণে কৰুণভাৱে মোৰ

আগত কয়। কেতিয়াও নেদেখা মানুহ এটাৰ প্ৰতি যে ইমান সোনকালে মাকণৰ মৰম উপজিব মই ভবা নাছিলোঁ। মাকণৰ সহানুভূতিপূৰ্ণ কোমল অন্তৰ খন, হৃদয়ৰ স্তৰে স্তৰে যেন দৰদী প্ৰাণৰ চেনেহখিনি স্তৰীভূত হৈ আছে। মাকণক পাই মই আজি নিজেই গোৰৱ কৰোঁ। মোৰ মনৰ প্ৰতিকূলে মাকণক কেতিয়াও যোৱা মই পোৱা নাই। সংসাৰৰ সকলো দুখ-কষ্ট মাকণৰ মুখলৈ চালেই পাহৰি যাওঁ। মোৰ জীৱনত আৰ্থিক স্বচ্ছলতা ঘটাব সৌভাগ্য এতিয়ালৈকে অহা নাই। কোনো মতে আনৰ ওচৰত হাত নপতাকৈ খাব পাৰোঁ। মোৰ মৰম চেনেহৰ বাহিৰে মাকণে মোৰ পৰা একো পাবলৈ নিবিচাৰে। কিবা নতুন বস্তু এটা আনি দিবলৈ মই ইচ্ছা কৰিলেও কিমান বাধা দিয়ে। মাকণ মোৰ গোৰৱৰ স্থল।

ৰাতি ভাত খাই উঠি বিছনালৈ গলোঁ। মাকণে প্ৰৱন্ধ এটা উলিয়াই দিলে চাবলৈ। ‘নাৰী শিক্ষা’—মাকণে লিখিছিল। মই পঢ়ি গলোঁ। মাকণ মোৰ ওচৰতে থিয় দি আছিল। একাধিক সন্তান জন্ম দিয়াই নাৰীৰ জীৱনৰ লক্ষ্য হব নেলাগে...কিষে কথাবোৰ লিখিছে। এনে গধূৰ প্ৰৱন্ধ মই আগতে কেতিয়াও পঢ়ি চোৱা নাই। প্ৰৱন্ধটো মাকণৰ জীৱন্ত প্ৰতীক। মোৰ দৰে দৰিদ্ৰ এটাৰ লগত মাকণৰ সম্বন্ধ নঘটি আনৰ লগত ঘটাই হলে মাকণে নিশ্চয় সমাজক কিবা এটা নতুন বস্তু দি যাব পাৰিলেহেঁতেন। মাকণৰ মুখলৈ চালোঁ—কেনে জ্যোতিৰ্ময়ী মাকণ। দেহত যৌন নিৰেদন—মাতত প্ৰেমৰ চূড়ান্ত আভাষ,

দৃষ্টিত অভূত আদৰ্শৰ লয়লাস। কপালৰ আগেদি গালত বাগৰি থকা চুলি কেইডাল আঁতৰাই দি চকুলৈ চালোঁ—
প্ৰাণত বৈ গল এটা ধীৰ কঁপনি।

বহুত দিনৰ পিছৰ কথা। সেই পগলাটোক এদিন ঘৰতে পালোঁ। পানী খাবলৈ বিচাৰি আহিছিল। মই উধাতু খাই মাকৰ ওচৰলৈ আহি পগলাটোৰ কথা কলোঁ। তাক মাকণে অতি স্নেহেৰে কিবা কিবি খাবলৈ দিলে। তাক পাই মাকৰ যে ইমান আনন্দ! সেইদিনা ৰাতিপুৱাৰ পৰা গধূলি সময়লৈকে সি আমাৰ ঘৰত আছিল। তাক বৰ শান্ত যেন দেখা গৈছিল। মাকৰ তাৰ ওচৰত বহি এঘাৰ দুঘাৰকৈ কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। সিও উত্তৰ দিছিল। মাকণে যে তাৰপৰা কিবা প্ৰত্যাশা পাব মই আশা কৰা নাছিলোঁ। সুস্থৰ দৰেই সি সকলোখিনি কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ময়ো ওচৰতে বহি ললোঁ। সি কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।—

“মই পগলা। মোক পগলা বুলিয়েই সকলোৱে জানে। এতিয়া সঁচাকৈ মই পগলা হৈছোঁ। তোমালোকে মোৰ কথা শুনি ভয় খাবা। মই দেশৰ কাৰণে যুজিছিলোঁ। দেউতায়ো যুজিছিল বিয়াল্লিছ চনত। পুলিছৰ ‘বেয়নেট’ৰ খোচ পৰিল দেউতাৰ বুকুত। দেউতা মৰিল। মুকলি পথাৰখনৰ ছবৰি বনবোৰত দেউতাৰ মৃত শৰীৰটো পৰি থাকিল। বুকুৰ পৰা কেঁচা তেজবোৰ ওলাই ছবৰি বনবোৰৰ ওপৰত চেকুৰা

বান্ধিলে। ময়ো পুলিছৰ মাৰ খালোঁ। পিঠিৰ কেঁবা ডালো হাড় ভাঙিল। এতিয়াও কেতিয়াবা কেতিয়াবা বিষায়। বৰকৈ কাম কৰিব নোৱাৰোঁ। ফাটেকত সোমাই থাকোঁতেই চৰকাৰৰ কলেক্টিভ ফাইনত মাটি-বাৰী সকলো গল। খাবলৈ একো সংস্থান নাই। আয়ে সৰু ভাই-ভনী কেইটাক বুকুত বান্ধি খুজি-মাগি প্ৰাণ কেইটা বচাই থাকিল। ছমাহৰ মূৰত মই ফাটেকৰপৰা ওলালোঁ। কিছুমানে লেখা এখন দি মোতকৈয়ো সোনকালে ফাটেকৰ পৰা আহিছিল। লেখা দিবলৈ মোৰ ইচ্ছা নহল। ঘৰখনত যেনে তেনে মূৰ স্তমাই উপাৰ্জনৰ চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। মাটি এডৰা কোনো পধ্যে ঘটিব নোৱাৰিলোঁ। লোকৰ লগত চাকৰি কৰিয়েই ভাত মুঠি মোকোলালোঁ। তেতিয়া মোৰ বিয়া কৰাবৰ সময়—
আয়ো বুঢ়ী হৈ আহিছিল। বিয়া কৰালোঁ। ভাগ্য ভাল নাছিল—সেয়েহে চহকী মানুহৰ ছোৱালী এজনী পালোঁ। চহকী মানুহ এঘৰৰ লগত মিতিৰ কৰিবলৈ পাই আয়ে বৰ ভাল পাইছিল। ভাবিছিল লৰাটোৱে ভবিষ্যতে অলপ সহায় পাব। মোৰ পৰিবাৰক ঘৰলৈ আনিলোঁ। এৰা! আক কবলৈ মোৰ মন যোৱা নাই।”—সি যাবলৈ উঠিল। মাকণে তাক বৰ অনুনয় কৰি বহুৱাই আকৌ স্তমিলে।

—“নতুন ছোৱালী বিয়া কৰাই ঘৰলৈ আনিছোঁ, মোৰ বৰ আনন্দ। প্ৰথমে আমি ভাল মিলা-প্ৰীতিৰেই আছিলোঁ।

ছমাহ পাৰ হয়। তেতিয়া মোৰ পৰিবাৰৰ গাত মাতৃত্বৰ লক্ষণ। মই বৰ আচৰিত হ'লোঁ। তেওঁক এই বিষয়ে একো কথা সুধিবৰ ইচ্ছা নহল। কিছুদিনৰ পিছতে সন্তান এটাৰ বাপেক হ'বলৈ পালোঁ। গাৰুৰ বোৱাৰী-জীয়াৰীহঁতে এই বিষয়ে আলোচনা-বিলোচনাও কৰিলে। মনৰ বেজাৰ মনতে বাখিলোঁ। মুখ ফালি এটা কথাও তেওঁৰ আগত কোৱা নাছিলোঁ। পৰিয়ালৰ কেবাটাকো পোহ-পালন কৰিব লগা হোৱাত দিনে দিনে মোৰ চিন্তা বাঢ়িল। ঘৰ খনৰ বিষয়ে বস্তাই একো চিন্তা নকৰে—মোৰ কাৰণেও অকণো চিন্তা নকৰে। আৰ্থিক অস্থিচ্ছলতাত গোটেই সংসাৰকে অন্ধকাৰ দেখিলোঁ। বস্তাৰ কাৰণে মোৰ অসীম স্নেহ আছিল। তেওঁক সন্তুষ্ট ৰাখিবৰ বাবে আৱশ্যকীয় সকলো খিনি আনি দিছিলোঁ। মোৰ অৱস্থাটোৰ কাৰণে ভাদৈয়ে অলপো বুজ ল'বলৈ ইচ্ছা নকৰে। আজি ইটো, কালিলৈ সিটো বস্তু আনিবৰ কাৰণে মোৰ ওপৰত হুকুম কৰে। চৰকাৰৰ পৰা কিবা অলপ সাহায্য পোৱাৰ আশাত স্বাধীনতা যুঁজত ময়ো লাগিছিলোঁ বুলি আবেদন-নিবেদন কৰিলোঁ। মিছা, আমাৰ নিচিনা দুখীয়াৰ প্ৰতি খবৰ কোনে লয়। কাৰ আৱশ্যকেইবা হৈছে! আয়ো মৰিল। ভাই-ভনী কেইটাক শিক্ষা-দীক্ষাও দিয়াৰ নোৱাৰিলোঁ। ন-বোয়েকৰ পৰা সিহঁতে কোনো দিনে এষাৰ মাত নাপালে। কেতিয়াবা আমাৰ এনে অৱস্থা আহে যে আমি খাবলৈ নাপাই লগে লগে থাকিব লগা হয়। বস্তাই

ঘৰৰ পৰা কিবা কিবি খোৱা বস্তু আনি নিজেই খায়। মোক লাহে লাহে ভাদৈয়ে বেয়া পালে। কিমান দিনৰ পৰা বেয়া পাইছে নাজানো। তাইক বিয়া কৰি আনি দাৰিদ্ৰ্যৰ প্ৰৱল হেঁচাত ৰখোৱাত তাইৰ মানত মই হ'লোঁ কাপুৰুষ—তাইৰ নিচিনা ছোৱালী বিয়া কৰোৱাটোৱেই বোলে মোৰ মূৰ্খামি। শতেক গ্লানি—শতেক বিদ্ৰূপ মই সহি থাকিলোঁ। বস্তাই মোক মানুহ বুলি কোনো দিনে জ্ঞান নকৰিলে। মোৰ পৰা কিবা পৰামৰ্শও বিচৰা মোৰ মনত নাই। মোৰ অজ্ঞাতেই তাই পিতৃৰ ঘৰলৈ যায় আৰু আহে। তথাপি বস্তাক মই কোনো দিনে এষাৰ টান কথা কোৱা নাছিলোঁ।

কেৱল মাত্ৰ এষাৰ কথাহে তোমালোকক কম। গাৰুৰে এজন লোকৰ লগত বস্তাৰ ভাল পোৱাৰ ভাৱ গঢ়ি উঠে। এওঁলোক দুয়োৰে মাজত কিমান দিনৰ পৰা এই প্ৰীতি হৈছিল মই জানিবৰ উপায় নাই। তথাপি মই বস্তাক একো কোৱা নাছিলোঁ—জানোচা তেওঁ বেয়া পায়।

সেইদিনা ৰাতি। আকাশত তেতিয়া জোন আছিল। গোটেই পৃথিবীখনেই পোহৰ। ৰাতি হঠাতে শোৱাৰপৰা সাৰ পালোঁ। চালোঁ লগত বস্তা নাই। ইফালে সিফালে চালোঁ। ভাবিলোঁ বাহিৰলৈ গৈছে এতিয়াই আহিব। বহুত সময় হ'ল তেওঁ নাহিল। মোৰ প্ৰাণটো বৰ উৰুঙা লাগিল। মই ওলাই আহিলোঁ বাহিৰৰ ঘৰলৈ। বাহিৰৰ ঘৰটোত জোনৰ পোহৰ পৰি আছিল। তাতে দেখিলোঁ

বস্তাক...আৰু এজন কোনোবাক; আনন্দত ছয়ো কথা পাতি জোনৰ পোহৰ লৈ বহি আছে। মই ভিতৰলৈ ঘূৰিলোঁ। সিহঁতক আৰু চাবৰ ইচ্ছা নহল। বুকুৰ মাজত একুৰা জুই জ্বলিল। নিজেই কব নোৱাৰোঁ তেতিয়া মোৰ অৱস্থা কি হৈছিল। বস্তালৈ মোৰ বৰ ঘৃণা জন্মিল। গোটেই গাটো মোৰ কঁপিব ধৰিলে। বেছিকৈ একো নাভাবিলোঁ। হাতত দা খন লৈ আকৌ ওলাই আহিলোঁ। মানুহটোৰ ডিঙিত ঘাপ দিলোঁ—জোৰেৰেই দিলোঁ। সি বোধহয় তেতিয়াই মৰিল—বস্তা, তাইকো খেদি গলোঁ। তাই সাবিল। এৰা! আৰু নালাগে। আজি মই পগলা।”

সি কথা কব নোৱাৰা হ’ল। শোকত তেনেই অধীৰ হৈ পৰিল। মাকণে তাৰ কথা শুনি বৰ দুখ কৰিলে। মোৰো বেজাৰ লাগিল। মাকণে কৈ উঠিল—ছিঃ, সংসাৰত কি মানুহবোৰ থাকে! মাকণৰ গোটেই শৰীৰটো বস্তাৰ প্ৰতি ঘৃণাত কঁপি উঠিল। ইয়াৰ পিছতে পগলাই কিবা কথাবোৰ কবলৈ ধৰিলে। সি কলে—সংসাৰত থকা এইবোৰ মানুহ নহয়, শুকান হৃদয়ত অনুভূতি থাকিব নোৱাৰে। সি হঠাৎ বহাৰ পৰা উঠি গুছি গল। দৌৰ দিলে। মই পিচে পিচে গলোঁ, তাক ধৰিব নোৱাৰিলোঁ।

কালি কামলৈ যাওঁতে বাস্তাৰ কাষত বহুত মানুহ গোট খোৱা দেখি কি ওলাইছে বুলি ময়ো চাপি গলোঁ। দেখিলোঁ

মটৰে চেপা মানুহ এটা। মানুহটো ভালকৈ চালোঁ। মই আচৰিত হলোঁ—সেই পগলাটোৱেই দেখোন। লৰালৰিকৈ তাৰ গাত হাত দি চালোঁ—তেনেই ঠেৰেঙা, বুকুখন মটৰৰ চেপাত তেনেই চেপেটা হৈছে। মৰা মানুহটো মই হাতেৰে ছোৱাত ওচৰৰ মানুহবোৰে হাঁহিলে। তেতিয়া সন্ধিয়াৰ বতাহ মাৰিছিল।

উপন্যাসৰ এছোৱা

তিনি বজাত অৰুণ স্কুলৰপৰা আহি পোনে পোনে ভিতৰলৈ সোমাই যায়। পাটিত পৰি থকা মাকৰ বুকুখনত হাত দি চায়। প্ৰৱল উত্তাপ খিনিৰে তাৰ হাতখনো গৰম কৰি দিয়ে। মাকৰ বুকুৰ কামিহাড় কেইডাল লেখিব পৰা হৈছিল। শৰীৰ তেনেই ক্ষীণ। তাৰ হাতত থকা দৰবৰ বটলটো মাকৰ মূৰশিতানতে ৰাখি সি মাকৰ ওচৰতে বহিল। অৰুণে অনুভৱ কৰিলে সংসাৰৰ এটা বিৰাট শূন্যতা।

—এতিয়া কেনে পাইছা আই ?—অৰুণে মাকক সোধে।

—আক নো কেনে পাৰি বাছা !.....

অৰুণৰ মাকৰ এমাহ মানৰপৰাই বেমাৰ। কিমান যত্ন, কিমান শুশ্ৰূষা—সকলো ব্যৰ্থ। মাকৰ মুখৰপৰা অৰুণে কথাষাৰ শুনি হৃদযন্ত্ৰৰ ক্ৰিয়া বন্ধ হৈ যোৱা যেন লাগিল। দাৰিদ্ৰ্যৰ হীন পৰ্য্যায়ৰ পৰিবেশে তাৰ দৈনন্দিন জীৱনত শোকৰ প্ৰৱাহ সৃষ্টি কৰিছিল মাথোন। দীনতাৰ তীব্ৰ তাড়নাত সোমাই যোৱা চকুযুৰিৰ ক্ষীণ দৃষ্টিত প্ৰকাশ পাইছিল ব্যৰ্থতাৰ অভিব্যক্তি। বাপেক মৰাৰ পিছৰপৰাই ঘৰৰ দায়িত্ব তাৰ ওপৰত। কলেজত পঢ়োঁতে লাভৰ ভিতৰত

খেতিৰ মাটি কেইডবা লোকৰ হাতলৈ গল। কলেজীয়া জীৱনৰ আধাখিনিতে সি ঘৰলৈ গুছি আহিল। এবছৰৰ পিছত সি বছৰত ক্ৰমান্বয়ে ঘৰত সা-সম্পত্তিৰ দোডোখৰ এডোখৰ বেচি তিনিজনী ভনীয়েকক বিয়া দিব লগা হৈছিল। ভায়েক দুটাক পঢ়াই মানুহ কৰাৰ দায়িত্বও তাৰ ওপৰতে। আৰ্থিক স্বচ্ছলতা যেতিয়া নোহোৱা হয়—তেতিয়া আহি পৰে মস্তিষ্কৰ বিভ্ৰাট। চাকৰিৰ কাৰণে কিমান 'ইণ্টাৰভিউ' দিলে.....।

ছুৱাৰৰ মুখত জিভা উলিয়াই পৰি থকা কুকুৰটোৰ দৰেই অফিচৰ ছুৱাৰে ছুৱাৰে 'ইণ্টাৰভিউ' দি সি ভাগৰি পৰিছিল—যেন তাৰ জীৱনৰ মূল্যখিনিও হেৰাই গৈছিল। এৰা! এইবোৰ কথাকে সি অকলে ভাৱে। এমুঠি খাই সংসাৰত জী থাকিবলৈ কৰিব লগা সংগ্ৰামবোৰৰ কথা বিছনাত পৰি শুই থাকোঁতে তাৰ মনলৈ আহে। জীয়াই থকাৰ আশা—বিপৰ্য্যয়ৰ সমাবেশ—বুভুক্ষাৰ আবেদন আৰু কত কি। শুদা পেটে থাকিলে বুলিতো স্কুলৰ কটিনৰ কামখিনি নকৰাকৈ থাকিব নোৱাৰে। নিশ্চয় কৰিব লাগিব। তাৰ নিচিনা খাবলৈ নোপোৱা শিক্ষকৰ ওপৰতে দেশৰ ধৰণী গঢ়ি তোলাৰ গুৰুভাৰ। অভাৱ-অনাটনৰ লগত তুমুল সংগ্ৰাম কৰিও সিহঁতে কৰ্তব্য কৰিব লাগিব। পেটৰ পোৰণি সহ হলেও লৰা পঢ়ুৱাব লাগিব, নহলে সংসাৰখন অচল হৈ পৰিব।

অকণে মাকৰ মুখলৈ চালে—মাকে তেতিয়াও তাৰ ফালেই চাই আছিল। মাকৰ শুকান মুখ খনত ককণতাৰ প্ৰকাশ, চকুত দোটোপাল চকুলো। অকণৰ ভায়েক দুটা তেতিয়াও স্কুলৰপৰা আহি পোৱাহি নাছিল। সৰু ভনীয়েক জ্যোতিয়ে তাৰ খোৱাৰ আয়োজন কৰিছিল। ঘৰখন আগত-কৈয়ো যেন আজি বেছি উকঙা হৈ পৰিছে—সি বহি থাকোঁতেই অনুভৱ কৰে। জ্যোতি ভিতৰৰপৰা ওলাই আহি তাক হাত-ভৰি ধুবলৈ কয়হি। ছপৰীয়াও একো নোখোৱাকৈ স্কুললৈ গৈছে। শুদা চাহ এটোপাৰে গোটেই দিনটো। বৰ ভোক লাগিছে চাগৈ দাদাৰ—জ্যোতিয়ে মনে মনে ভাবে। জ্যোতিয়ে ওচৰৰ দোকানৰ পৰা কিবা কিবি অলপ কিনি আনি ককায়েক অহালৈকে অপেক্ষা কৰি আছিল।

—নবৌৰ ঘটনাটোৰ কথা জানিলে দাদাই আজি খুব কান্দিব। এনেকুৱা মানুহ নো কিয় বিয়া কৰাইছিল। সৰল সহজ দাদাৰ প্ৰতি নবৌৰ অলপো মৰম জন্মিব নাপায়নে? ছিঃ, এনেকুৱা মানুহ। বাতৰিটো পোৱাৰ লগে লগে দাদাৰ মুখখন শুকাই যাব। আয়ে দেহি!—জ্যোতিয়ে এইবোৰ কথা ছপৰীয়াৰ পৰা ভাবি আছিল।

ইমান সময়ে অকণে মীনাক দেখা পোৱা নাছিল। হয়তো ভিতৰতে কিবা কামত ব্যস্ত হৈ আছে বুলিয়েই অকণে ভাবিছিল। আগতে এই দৰেতো মীনাই কামত

লাগি নাথাকে। ঘৰখন পৰিপাটিকৈ চলোৱাত তাই হাত দিলে নিশ্চয় অকণ সুখী হব। অকণে শোৱা কোঠালৈ কামিজখন সোলোকাবৰ কাৰণে উঠি যায়। দিনটো ঘৰৰ পৰা আঁতৰত নানান কথাত ব্যস্ত থাকি ঘৰলৈ অহাৰ লগে লগে প্ৰেয়সীৰ মধুৰ কণ্ঠস্বৰ—দুই ওঁঠৰ ওপৰত হাঁহিৰ ধীৰ কঁপনি তুলি অপেক্ষিতা পত্নীয়ে যেতিয়া আদৰ কৰিবলৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহে……এবা, সিমানেই তৃপ্তি; দিনটোৰ সকলো কষ্ট সকলো চিন্তা আঁতৰি যায়—কেৱল চিনাকি মুখৰ এষাৰ মাতত। সিমান কণৰ পৰাও যেতিয়া বঞ্চিত হব লগা হয়—তেতিয়া অন্তৰৰ জ্বালামুখী আগ্নেয়গিৰিৰ প্ৰচণ্ড বিস্ফোৰণৰ বাহিৰে আক জানো কিবা জ্বলাৰ সমল থাকে?

শোৱা কোঠাৰ টেবুলৰ ওপৰত থকা চিঠিখন পঢ়ি অকণ একেবাৰেই ভাগৰি পৰে। চকীখন টেবুলৰ কাষলৈ টানি আনি সি বহিল। কমটোৰ বেৰত আঁৰি থোৱা মীনাৰ ফটো খনলৈ বহু সময় চালে। জেপৰপৰা বিড়ি এটা উলিয়াই জ্বলাই ললে। বৰ ধীৰ ভাবে অকণে বেৰৰপৰা ফটোখন নমাই আনিলে। ক্ষন্তেকৰ পিছতে সি বাহিৰলৈ ওলাই গৈ ফটোখন দূৰলৈ দলিমাৰি দিলে।

অকণ সোমাই আহি আকৌ বহিলহি।

—জ্যোতি!

—কি দাদা!—তাই ভিতৰৰপৰা ককায়েকৰ ওচৰলৈ আহে।

—মীনা ঘৰলৈ গল ?

জ্যোতিয়ে মুখেৰে একো নকৈ মূৰ ডুপিয়ালে। উত্তৰটো স্পষ্টকৈ ককায়েকক দিবলৈ তাই সাহ কৰিব নোৱাৰিলে। অকণে তাৰ বুকুখন বৰ উৰুঙা উৰুঙা অনুভৱ কৰিলে। মীনাৰ পৰা যে এনে ব্যৱহাৰ পাব সি ভৱা নাছিল। মীনাৰ ব্যৱহাৰত সি বহু দিনৰপৰাই দুঃখ পাইছে। বয়সৰ লগে লগে ভাল হ'ব বুলি সি নিজক সান্ত্বনা দিছিল। তাৰ চকুৰ আগত বিৰাট শূন্যতা আহি পৰে। জ্যোতি ভিতৰলৈ সোমাই যায়। তাই চাহ একাপ আনি তাৰ আগত দি কয়—

—চাহ খোৱা দাদা।

চাহৰ বাষ্প খিনিবদৰে তাৰ বুকুৰ ভিতৰতো তিত্ততাৰ বাষ্পবোৰে বঙা কলিজাটো কঁপাই তুলিছিল। মীনাই অভিমান কৰি চিৰদিনৰ কাৰণে তাৰ বুকুৰ মাজৰপৰা ওলাই গৈছে। আক নাহে। স্পষ্ট কথা লিখি থৈ গৈছে। সি নিঃকিন। সিমানেই তাৰ দোষ। মীনাৰ বিলাসৰ সামগ্ৰী সি যোগাব নোৱাৰিলে। চাহটোপা যেনে তেনে খাই কিছু সময় পুনৰ বহিল। আগ দিনা হৈ যোৱা, মীনাৰ লগত ঘটনা এটাৰ কথা তাৰ মনলৈ আহে। স্কুলত দৰমহা পাইছিল। ষাঠি টকা। মীনাই আনিবলৈ কোৱা বস্ত্ৰৰ ভিতৰত একো আনিব নোৱাৰিলে। বাহিৰে বাহিৰেই দোকানৰ ধাৰখিনি পৰিশোধ কৰিব লগা হৈছিল। দোকানীৰ

গঞ্জনা সহ্যৰ সীমাৰ বাহিৰত। মাকলৈ অকণে এটা দৰব কিনি অনাৰ বাহিৰে কালেকো এই মাহত একো এটা আনিব নোৱাৰিলে। ভায়েক দুটাক হাফপেণ্ট দুটা দিব লাগে, ভনীয়েককো দিব লাগে কিবাকিবি এডোখৰ কাপোৰ। নিজেও কামিজ এটা ল'ব লাগে। তাৰ কামিজটো কেবা ঠাইতো ফাটিছে। নতুনকৈ এটা ল'বলৈ তাৰ সাহ হোৱা নাই। ঘৰ ভাগিছে, বৰষুণ হলে থাকিব নোৱাৰি। খাবলৈ ধান কিনিব লাগে, নহলে জীৱন বচাবৰ উপায় নাই। জ্যোতিক পোছাক এটা দিব নোৱাৰাৰ বাবে তাৰ বৰ দুঃখ লাগে। সৰু ভনীয়েক—কিমান মৰমৰ। ককায়েকৰ দৈনন্দিন অৱস্থা দেখি তাই নিজলৈ একোকে নিবিচাৰে। তাৰ বেদনা-সিক্ত প্ৰাণটো তেনেই অৱশ হৈ পৰিছিল। হিয়াৰ মাজত সজাগ হৈছিল থৌকি-বাথৌ ভাৱপ্ৰৱণ তৰঙ্গমালাৰ হিল্লোল.....। গোটেই ঘৰখনতে যেন অশান্তিৰ দাবানল জ্বলি উঠিল। অকণৰ প্ৰাণটো বৰ অশান্ত হৈ পৰে।

আকাশত তেতিয়া বেলি নাই। পৰিষ্কাৰ আকাশ। সুনীল মেঘ ব্যাপি থকা আকাশখন মনোমোহা হৈ জিলিকি উঠিছিল। সাগৰৰ নীলা পানীবোৰৰ দৰে আকাশখনো নীলা। দূৰ দিগন্তত ৰাতিৰ বাতৰি। অকণ ওলাই যায়। কাকো তাৰ মাতিবৰ মন নগল। শুকুলা বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত বতাহৰ চঞ্চল গতি। পাৰাপাৰহীন মহাজলধি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকুত সোমাই পৰিবৰ তাৰ ইচ্ছা হৈছিল.....।

অকণ-বৰ ক্লান্ত হৈ পৰে। অতি নীৰৱ ভাবেই সি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বহল বুকুখনলৈ বহুত সময় চাই থাকে। মনু কেতিয়া তাৰ ওচৰত ঠিয় দি আছিল সি গমকে ধৰিব পৰা নাছিল।

—অকণ, একেবাৰে দেখিবলৈকে নোহোৱা হ'ল। আগতে মানুহটো দেখিবলৈ নাপালেও কাগজৰ পাতত তাৰ জীৱন্ত মূৰ্ত্তি এটা দেখিবলৈ পোৱা সৌভাগ্য আমাৰ ঘটিছিল। আজি-কালি একেবাৰেই নোহোৱা হলি। কিয়? বোধ হয় প্ৰণয়ৰ অবিমুক্ত বন্দনা নহয় জানো? —মনুৱে বেছ আনন্দৰেই হাঁহি হাঁহি তাক কয়। অকণৰ চকু দুটা তেতিয়া সজল হৈ আছিল।

—জীয়াই থকাৰ আশাত জীৱনৰ লগত সংগ্ৰাম কৰিব লগা হৈছে ভাই। জীয়াই থকাৰ মোহে সকলোকে কাঢ়ি নিছে। —অকণে অতি ধীৰ ভাবেই তাক কয়। অকণৰ বিষয়ে মনু সম্পূৰ্ণ অজ্ঞ হৈ আছিল। সি আকৌ সুধিলে—

—মীনাৰ সেই লক্ষ্য লৈয়েই আগতে হৈছিলি কলঙৰ পাৰৰ কবিৰ দৰে তয়ো লুইতৰ পাৰৰ কবি।.....

—দূৰণিৰ পৰ্বত গুৱনি মনু। কাষ চাপি যেতিয়া যাবি তেতিয়া দেখিবি গুৱনি পৰ্বতৰ বুকুখন।

—কিয় অকণ, তোক আজি হতাশ যেন দেখাইছে। কিবা অসুখ হৈছে নেকি?

—অসুখ...অসুখ...এৰা, অসুখেই। চৰ্মৰোগৰ দৰে

আমাৰ জীৱনত উকাই থকা অসুখৰ অন্ত জানো পৰে? বৰ ভুল কৰিলোঁ মনু। শেহত এতিয়া আৰু ভুল নাভাগে। তহঁতেও মোক জিলিকি থকা এটা ভুল বাটেৰেই যাবলৈ দিলি। এতিয়া বুজিছোঁ—যৌৱনৰ উখল-মাখলত, গাভৰুৰ হেঙুলীয়া ওঁঠৰ ওপৰে প্ৰাণস্পৰ্শী বাগৰি যোৱা হাঁহিত ভুলি মানুহে কোন খিনিত ভুল কৰে। সিহঁতৰ কল্পনা, সিহঁতৰ যৌন আবেদন সদায় নতুন। নতুনৰ অনুসন্ধানতে সিহঁতৰ প্ৰেমৰ বিশিষ্টতা।

অকণৰ কথাবোৰ শুনি মনুৱে আচৰিত হৈ পৰে। উৎসুকতাৰ ভাবে সি অকণক সোধে—তাৰ হৈ যোৱা ঘটনাটোৰ কথা। ব্যগ্ৰভাবে তাৰ কথা শুনিবলৈ সি অপেক্ষা কৰে।

—দেউতা মৰাৰ পিছতে কলেজ এৰি ঘৰলৈ আহিলোঁ। বি-এ পাছ কৰাৰ সুবিধা মোৰ ভাগ্যত নহল। কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকত পঢ়াৰ পৰাই মোৰ জল্পনা-কল্পনা আছিল কেৱলমাত্ৰ ই-এ-চি হোৱাৰ। সেই আশা, সেই উত্তমেৰে পঢ়িছিলোঁ। পঢ়িবও পাৰিছিলোঁ। তাৰ পিছত আহিল উৰলি যোৱা এখন ঘৰৰ দায়িত্ব মোৰ ওপৰত। তেনেই পেপুৰা লাগিলোঁ। নাই মাটি—নাই টকা। কি যে মোৰ জীৱনটো। এনে পতনোন্মুখী জীৱন আৰু বোধ হয় কাৰো নাই। সংসাৰৰ সকলো দুখ-কষ্ট যেন মোলৈকে আহিল। ইয়াৰ পিছৰ সমস্যা হল চাকৰি। চাকৰি বিচাৰিলোঁ—

আজি অ'ত কালিলৈ ত'ত। চাকৰি বিচৰা জীৱত আজিও
ধিকাৰ লাগে। অবস্থাই মানুহক খোপে খোপে তললৈ
নমায়। উচ্চ চিন্তা উচ্চ আকাঙ্ক্ষা সকলো মৰিমূৰ হ'ল।
হীনতা দীনতাৰ পৰ্য্যায়ত ভৰি দি আত্মসম্মান খিনিও
হেৰুৱালোঁ। দৰিদ্ৰৰ জানো আত্মসম্মান থাকে! তথাপি
চাকৰি লাগে। জীয়াই থকাৰ এটা সংস্থান। নহলে নচলে।
এৰা! জীয়াই থকাৰ সংগ্ৰাম। শেষত চাকৰি পালোঁ!
হাইস্কুলত। শিক্ষক। ঘৰখন চলোৱাৰ বাহিৰেও আক দায়িত্ব
আহি পৰিল। দেশৰ গুৰিয়াল গঢ়িব লাগিব আমিয়েই।
কিন্তু শিক্ষকৰ অৱস্থাটো জানো কোনোবাই বুজে।

মীনা তেতিয়া দশম শ্ৰেণীত। কিবা এটা অদম্য মোহে
মোক আকৃষ্ট কৰিছিল তাইৰ প্ৰতি। তাইক ভাল পালোঁ।
এবছৰৰ পিছতে মীনাই মেট্ৰিক পাছ কৰি কলেজত সোমাল।
মোৰ স্কুলখনো বৰ উৰুঙা উৰুঙা লাগিল। তেতিয়াও মই
শিক্ষক। আজিৰ দৰেই। তাই মোৰ ঘৰৰ আগেদিয়েই আহে
আক যায়। মোৰ শোৱা কোঠাৰ খিড়ীকিখনেদি বাস্তাৰ
মানুহ ভাল দৰে দেখা যায়। মই সদায় অপেক্ষা কৰোঁ মীনা
কলেজলৈ অহা সময়টোলৈ। মীনা সদায় নতুন। দেহত
নতুনৰ বোল, মুখত হাঁহি, পূৰ্ণ শৰীৰত বিয়পি পৰা যৌৱনৰ
দ্ৰুত সোঁত। তায়ে কলেজলৈ আহোঁতে বাটৰ পৰা মোৰ
খিড়ীকিখনলৈ চায়। হাঁহে। ময়ো হাঁহো। কিবা এটাৰ
উন্মাদনা। চিনাকি মুখৰ প্ৰতীক্ষাত কেতিয়াবা মোৰো

স্কুললৈ যোৱাত পলম হয়। মীনাই ত চহকী, মই দুখীয়া।
আমাৰ মাজত ব্যৱধান সিমানেই।

দোটা পাল চকুলো তাৰ সৰি পৰে। কণ্ঠৰ কৰণ ধ্বনিত
তাৰ ওঁঠ দুটা কঁপি উঠিছিল। হৃদয়ত কঢ়তা ভাঙ্গি অকণে
উদ্বিগ্নভাৱে আকৌ কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। মনুৱে নীৰৱে শুনে।

—আমাৰ ঘৰৰপৰা প্ৰায় এমাইলমান হব, মীনাই তৰ
ঘৰলৈ। মীনাই মোৰ জীৱনৰ উচ্চ আকাঙ্ক্ষা হৈ পৰিল—
তায়েই যেন মোৰ এটা জীৱন্ত সপোন। তই জান যে মীনাৰ
দেউতাকে মোক কিমান দিন মাতি আছিল—তেওঁলোকৰ
ঘৰলৈ। প্ৰেমিকাৰ ঘৰলৈ যোৱা সুবিধা পাই ভাল পালোঁ।
সিহঁতৰ ঘৰলৈ গলোঁ। মীনাৰ দেউতাক আক মাকে মোৰ
লগত বহি কথা হল। মীনাই ছুৱাৰৰ পৰ্দাখনৰ আঁৰৰ পৰা
আমাৰ কথাবোৰ শুনিছিল। তাই কিছু সময়ৰ পিছতে চাহ
আনি মোক খাবলৈ দিলেহি। যৌৱন প্ৰাচুৰ্য্য উপচি
পৰা মীনাক দেখি মই বৰ ব্যাকুল হৈ পৰিছিলোঁ। তাইৰ
চকুত স্পষ্ট হৈ উঠিছিল ভাল পোৱাৰ অভিব্যক্তি। ময়ো
যৌৱনৰ তৰল উচ্ছ্বাসত তাইৰ সান্নিধ্যকে বিচাৰিলোঁ। নাৰীৰ
মধুৰ হাঁহিৰ মাজত থকা কপটতাখিনি মই তেতিয়া উপলব্ধি
কৰিব পৰা নাছিলোঁ। মীনাই যে মোক অপ্ৰত্যাশিতভাৱে
প্ৰৱঞ্চনা কৰিব ভবা নাছিলোঁ। মই সহজভাবেই বুজিছিলোঁ
নাৰীৰ হৃদয়ৰ কোমলতা। তাৰ পিছত তাইক লৈয়েই কবিতা
লিখিলোঁ, সমাজত ঠাই পালোঁ মই এজন কবি। কবিতাৰ

সম্বল আছিল তায়েই। দিগন্ত ভেদি আকাশৰ নীলা পৰিবেশৰ মাজেৰে বসন্তৰ কোনোবা পুৱাত ওলোৱা সূৰ্য্যৰ সোণালী জ্যোতিৰ দৰে মীনাৰ ৰূপে মোক মুগ্ধ কৰি তুলিছিল। মোৰ নিচিনাকৈ কোনোবাই যদি প্ৰেমত পৰিছে তেন্তে বৰ ভুল কৰিছে। প্ৰেমত এই বাবেই প্ৰথম পৰিছিলোঁ—আনে প্ৰেমত পৰা কথা বহুত শুনিছোঁ। প্ৰেমৰ অভিজ্ঞতা এতিয়া মই সম্পূৰ্ণ লাভ কৰিছোঁ।...

মনুৱে তাৰ কথা শুনি চকুলো পেলালে! অকণৰ কাহিনী সম্পূৰ্ণ শুনিবৰ বাবে সি ব্যস্ত হৈ পৰে। ছয়ো অলপ দূৰ আগবাঢ়ি গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানীৰ কাষত শুকুলা বালিবোৰৰ ওপৰতে বহিল। মনুৱে চুৰটৰ পেকেটটো জেপৰপৰা উলিয়াই এটা তাৰ মুখত লৈ আনটো অকণক দিয়ে। দিয়াছলাইৰ কাঠিটো মাৰি চুৰট ছুটা জ্বলাই কাঠিটো পানীৰ ওপৰত পেলাই দিলে।

—কেপৰ্টেইন চুৰট বহুত দিনৰ পিছত আজিহে খাইছোঁ মনু। ইয়াৰ সোৱাদকে পাহৰি গৈছিলোঁ। শুকান বিড়িৰ ধোৱাঁখিনিয়ে গোটেই দেহাটোকে শুকুৱাই নিলে।

—বাক হৈছে। তাৰ পাছত কচোন।—মনুৱে তাক পুনৰ জুখিলে। সি কৌতুকপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে অকণলৈ চালে। তাৰ যেন শেষ অৱকাশ কণো হেৰাই গৈছে। আকাশৰ নীলা পৰিবেশটো গভীৰ আন্ধাৰে শূন্য প্ৰান্তৰলৈকে ঢাকি ধৰে।

—মীনাক বিয়া কৰালোঁ। ভাবিলো মই বৰ সুখী।

দিন পাৰ হল। এমাহ, দুমাহ, তিনিমাহ। মীনাক মোৰ ভাল পোৱাৰ বাহিৰে বেছি একো দিব পৰা নাছিলোঁ। বাৰ্ঠি টকা দৰমহাৰে গোটেই ঘৰখন চলাব লাগে। দোকানত বাকীৰ সংখ্যা বাঢ়ে। তথাপি ধাৰ কৰি মীনাক আনি দিওঁ নতুন বস্ত্ৰ। ভাবোঁ মীনাই আজি এইবোৰ পালে বৰ ভাল পাব। শিলত খুন্দা খাই জোতাযোৰ ছিগি গৈছে—শেষত জোতা মিস্ত্ৰীৰ তাত দিলোঁ। ছুটকা দি আজিও আনিব পৰা নাই। মীনাই যেন মোৰ বুকুৰ মাজৰপৰা ওলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। স্কুলৰপৰা যেতিয়া লৰা-ছোৱালী পঢ়াই ভাগৰেৰে ঘৰলৈ আহোঁ, বাটতে ভাবোঁ, মীনাই মোক অহা দেখি নিশ্চয় হাঁহি হাঁহি ওলাই আহিব। শান্তিৰে এটোপা চাহ খাবলৈ মোৰ হাতত তুলি দিব। কিন্তু মই সকলোৰেপৰা বঞ্চিত। বহুত দিনৰপৰাই মীনাই মোক কৈছিল, পাতৰ চাদৰ এখন আনি দিবলৈ। মই চেষ্টাও কৰিছিলোঁ। কালি স্কুলত দৰমহা পালোঁ। বাৰ্ঠি টকাৰ ভিতৰত আধাখিনি এটকা ছুটকাকৈ আগতে নিওঁতে অন্ত হল। বাকী কেইটা কালি পাই বাহিৰে বাহিৰে দোকানৰ বাকী মাৰিলোঁ। কালৈকো একো আনিব নোৱাৰিলোঁ। ধাৰ মাৰিও অন্ত নহল। এইবাৰ সিহঁতে কিজানি একো বস্ত্ৰৰেই নিদিব। এমাহ মানৰপৰাই মাৰ বেমাৰ। ভাল হোৱা নাই। ফাৰ্মাচিৰপৰা দৰব কিনি আনিবলৈকো টকা নাই। জ্যোতিৰ হাতৰ সাঁচতীয়া পইচা কেইটাও অন্ত কৰিলোঁ।

মীনাৰ হাতত অলপ টকা আছিল—দেউতাকে দিছিল।
খুজিছিলোঁ—দিবলৈ মন নকৰিলে। মাৰ আজি বেমাৰ
টান। দুপৰীয়াও ভাত খাবলৈ নহল। খাবলৈকো নাছিল।
মোৰ নিচিনা দৰিদ্ৰ এটাৰ লগত থাকিবলৈ মীনাই ভাল
নাপালে। আজি গুছি গল। মোলৈ লিখি থৈ গৈছে—
আক বোলে নাহে। মোৰ লগত থাকি হেনো মীনাই তেওঁৰ
দেহটো শুকুৱাবৰ ইচ্ছা নকৰে। .....এবা! জীৱনৰ এটা
অপদাৰ্থ অধ্যায়.....।

কিছু সময়ৰ পিছত ছয়ো তাৰ পৰা আঁতৰিল। তেতিয়া
গছৰ কেঁচা পাত বোৰত কঁপনি উঠিছিল। শিলৰ বাস্তাত
শুদা ভৰিৰে খোজ দিব নোৱাৰাৰ দৰে—সিয়ো বাস্তাত কেবা
বাৰো উজুতি খায়। তাৰ কথা কোনোবাই কৈছে চাগৈ—
অকণে ভাবে। হিয়াৰ নিভৃত কোণত 'গেণ্ডিক পেইন' জগাৰ
দৰে তাৰ পেটতো কিবা এটা অনুভৱ কৰিব নোৱাৰা কষ্ট
সি অনুভৱ কৰিছিল।

বাতি। পত্নীবিহীন কৰুণ নিঃসঙ্গতা—সি এক প্ৰকাৰ
অধীৰ হৈ পৰিল। টেবুলৰ ওপৰত থকা লেমটোৰ জুইৰ
ধোৱাঁ থিনিয়ে চিম্‌নিটো কলা কৰি পেলালে, ফিটা ডাল
বেছিকৈ বাঢ়ি আছিল। নিঃসঙ্গতাই তাৰ তদ্ভালু অৱস্থা
নোহোৱা কৰে। বিছনাত পৰি সি ইকাটি-সিকাটি
কৰিলে। টোপনি নাছিল। অকণে বিচাৰিছিল মীনাৰ পৰা
জীৱনৰ অৱশেষলৈকে হৃদয়ৰ কোমলতা। তাই কাৰ্পণ্য

কৰিলে। কাৰ্পণ্য নহয়—জীৱন্ত প্ৰৱঞ্চনা। যাক তাই প্ৰেম
নিবেদন কৰিলে তাৰ বাবে তাইৰ অলপো কাৰুণ্য নজন্মিল।
মীনাই হয়তো বিচাৰে অলপ কাৰোবাৰ ভালপোৱা, তাইৰ
ভালপোৱাৰ অৰ্থ আছিল এখন অভিজাত সংসাৰৰ বিলাস
বাসনাৰ পৰিবেশৰ মাজত থকা। দাৰিদ্ৰ্যৰ নগ্ন নিষ্কৰুণতাৰ
মাজত তাই হয়তো ক্লান্ত হৈ উঠিছিল।

জীৱনৰ পদে পদে তাৰ পৰাজয়—ব্যৰ্থতাৰ দাৰুণ ইঙ্গিত।
জ্যোতিক বিয়া দিব লাগে—আক কত কি এই বছৰতে
কৰিব লাগিব। গাভৰু ছোৱালী ঘৰত ৰাখি থোৱা জানো
উচিত! কাতিৰ কুঁৱলী সনা ৰাতিটো অকণে বৰ নিঃসঙ্গ
অনুভৱ কৰে। চকুৰ পানী সৰি সৰি তাৰ গাকটো তিতি
যায়। ৰাতিটো ক্ৰমান্বয়ে আগুৱাই আহে। গছৰ পাতত
লাগি থকা পুৱতি নিশাৰ গধুৰ নিয়ৰৰ টোপাল বিলাক ঘৰৰ
ওপৰত টপ্ টপ্ কৈ পৰিল। গালৈ কাপোৰখন টানি অকণে
বলেৰে চকু দুটা মুদি শুই পৰে।

ববিবাবৰ দিনা তাৰ কটিনত কৰিব লগা কাম বহুতেই থাকে। আন বাৰতকৈ ববিবাবে তাৰ কাম সবহ। ছপৰীয়া ভাত কেইটামান খাই সি বিছনা খনত দীঘল দিয়ে হাতত বাতৰি কাকতখন লৈ। কাকতৰ হেডিংকেইটা ওপৰে ওপৰে পঢ়ি যায়। হাতৰ আধাখোৱা বিড়িটোৰ চাইখিনি তাৰ বুকু খনতে পৰে। সি বিড়ি ডোখৰ বিছনাৰ কাষতে ৰাখি কাপোৰখন গালৈ টানি চকু দুটা মুদে। তদ্ভাৱস্থাত কিছু সময়ৰ কাৰণে সি সংজ্ঞাহীন হৈ পৰিছিল।

—ৰাম বাবু! ৰাম বাবু!—লালমণি বজাৰৰপৰা আহি চাৰিমান বজাত ভাতকেইটা খাই হাতত চুখা মোহাৰি মোহাৰি ৰামক মাত দিয়ে। ৰামে চক্‌মক্‌কৈ সাৰ পায় চকু দুটা মোহাৰি বিছনাত বহি মাত দিয়ে—

—কি হল লালমণি?

—আজি স্কুললৈ যোৱা নাইনেকি?

—ববিবাব বুলি তই তাকো নাজাননে?

—এ, মই পাহৰিয়েই গৈছোঁ ৰাম বাবু। সপ্তাহত ববিবাব এটা আছে বুলি জানো কিন্তু তাৰ খবৰ ৰাখিবলৈ আজৰিকে নাপাওঁ, এমুঠি ভাত খাই জীয়াই থাকিবলৈ কিমান যে কষ্ট...

কামো কৰোঁ, তথাপি আমাৰ অৱস্থাটো তলৰ পৰা ওপৰলৈ নগল।—লালমণিয়ে বাহিৰৰ চোতালৰ পৰা কৈ থাকে।

—এৰা কি কৰিব।—ৰামে সান্ত্বনা দিয়াৰ সুৰেৰে তাক কয়।

—তোক বৰ ভাল লাগে ৰাম বাবু। তই এইটো ঘৰলৈ অহাৰপৰা ময়ো ৰাণুক অকলে এৰি হাট বজাৰ কৰি ফুৰিব পাৰোঁ। দুখ লাগে—তোৰো অৱস্থাটো আমাৰ দৰেই।

—অৱস্থাৰ কাৰণে চিন্তা কৰিব নাপায় লালমণি। অৱস্থা ভাল হলে আমাৰ মনলৈ কিছুমান অভিমানহে আহিব।

লালমণি চানচুৰালা। তাৰ ব্যৱসায় সিমানেই, তাৰ সামান্য উপাৰ্জ্জনেৰে সৰু ঘৰ খন চলাবলৈ বৰ বেছি ভাবিবৰ আৱশ্যক নাই। ৰাণু তাৰ জীয়েক। সিহঁত আগতে বিহাৰৰ মানুহ আছিল। অসমলৈ বহুত দিন হল। যোৱা বছৰত তাৰ ঘৈণীয়েক আৰু লৰাটোও বেমাৰত মৰিল। সিমানেই তাৰ অন্তৰত দুখ। লৰাটোৰ কাৰণে তাৰ বোলে সদায় মনত পৰে। ঘৈণীয়েকৰ কাৰণেও মাজে সময়ে মনত পৰে। বহুদিন তাৰ লৰা-ছোৱালী নোহোৱাকৈ আছিল। বহুত কিবা কিবি কৰাতহে ৰাণু আৰু লৰাটো জন্ম হৈছিল। সিয়ো যেতিয়া মৰি থাকিল তাৰ অৱস্থাটো শোক লগাই। সি কেতিয়াবা কেতিয়াবা ৰামৰ আগত কয়, তাৰ হেনো সংসাৰৰ প্ৰতি বিবাগেই জন্মিছে। কাৰোবাৰ হাতত তাইক সোধাব পাৰিলে হৰিনাম গাই ফুৰি ফুৰিব। কেতিয়াবা সি বৰ নিঃসঙ্গ অনুভৱ

কৰে। পুনৰ বিয়া এখন পাতিবলৈকো তাৰ ইচ্ছা হয়। এতিয়া জানো তাক কোনোবাই ছোৱালী দিব—তাৰ আধা বয়স দেখোন পাবেই হল। সি কেতিয়াবা নিজেই ভাবে। মনে মনে খা-খবৰো কৰি আছে। দিনটো চান্দাচুৰ বেচি বজাবৰ পৰা যেতিয়া ঘূৰি আহে তেতিয়া গোটেই ঘৰখনেই তাৰ বৰ উকঙা লাগে। বাণু নাথাকিলে দেখোন তাৰ সৰ্ব্ব-নাশেই হব। তাকনো ইটো সিটোকে কোনে আনি দিব। সিহঁতৰ ওচৰতে বিহাৰী মানুহ কেবা ঘৰো আছে। বাণু কেতিয়াবা সিহঁতৰ তালৈ ফুৰিবলৈ যায়। তাই বিহাৰী কথা মুঠেই নাজানে। অসমতে তাইৰ জন্ম।

বাণুৱে বাতি চান্দাচুৰ ভাজে। বাতৰি কাগজবোৰ ফালি ফালি চান্দাচুৰৰ একোটাকৈ পেকেট কৰি থয়। পুৱাতে লালমণি উঠি লাল চাহ এগিলাছ, অলপ চান্দাচুৰ আৰু শুকান মুড়ি খাই চহৰত ঘূৰি ফুৰে চান্দাচুৰ বেচি। হাতত সি ঘণ্টা এটা বজাই যায়। তাক চহৰৰ সকলোৱেই চিনে। লৰা-ছোৱালী বিলাকে তাক আগুৰি ধৰি চান্দাচুৰ কিনে। সি এক অনাকৈ পইচা কেইটা হাতত লৈ ঘণ্টাটো বজাই দি গায়—চান্দাচুৰ গৰম গৰম। লালমণিয়ে কেতিয়াবা মদো খায়। মনটোত বোলে তেতিয়া বৰ আনন্দ লাগে। সংসাৰৰ দুখ-বেজাৰ বোৰ পাহৰি যাব পাৰি। কেতিয়াবা পইচা অলপ সবহকৈ পালে মদো অলপ সবহকৈ খায়। গধূলি বাস্তাইদি ঘৰলৈ আহোঁতে ধলং পলং কৰি আহে। কেতিয়াবা

বাস্তাৰ কাষতে চান্দাচুৰ বোৰৰ সৈতে পৰি যায়। সিদিনা বাতি লালমণি ঘূৰি নহা দেখি বাম আৰু বাণুৱে হাতত লেম এটা লৈ তাক বিচাৰি গৈছিল। বাস্তাৰ কাষতে পৰি আছিল। সংজ্ঞা মুঠেই নাই। বামে তাক ডাঙি তুলিলে। সি জ্ঞান পাই বামক কৈছিল, পইচা অলপ সবহকৈ পাই মদো অলপ বেছিকৈ খালে। সেই দিনাৰপৰা আৰু মদ নাখায় বুলি সি এক প্ৰকাৰ প্ৰতিজ্ঞাকে কৰিলে।

বাম আৰু লালমণি একেটা ঘৰতে থাকে। ঘৰটোৰ মাজতে বেৰ এখন আছে। বামৰ ব্যৱসায় বাতৰি কাগজ বেচা, তিনিবছৰ কাল বাম সেই একেটা ঘৰতে আছে। ঘৰত বৰষুণ পৰে বাবে ভাৰাও কম। পুৱা শুই উঠিয়েই বামে চাহ এটোপা খাই বাতৰি কাগজ বেচিবলৈ যায়। তাৰ এজেন্সিৰ কাগজ কুৰিখন। গ্ৰাহকো তাৰ কুৰি জন আছে। লাভৰ পইচা কেইটাৰে তাৰ দৈনন্দিন জীৱনটো চলাব পাৰে। বাকীও আছে কেবা জনৰো। এবছৰৰ বাকী। সিহঁত ডাঙৰ মানুহ—তাগাদা কৰিবলৈ তাৰ ভয় লাগে। কেইদিন মান সি তাগাদা কৰিছিল—সিহঁতে বোলে তাক খঙে কৰিলে—হোৱাই নোহোৱাই পইচা খোজাৰ বাবদ। দেশ বিদেশৰ বা-বাতৰি থকা কাগজখন সিহঁতে পুৱা চাহ খাই উঠিয়েই ইজি চেয়াৰত ভৰিৰ ওপৰত ভৰি তুলি পঢ়িবৰ কাৰণে লোকৰ বাহি চোতাল খছকি সি দি আহে—হু-অনা পইচাৰ আশাত, তাকো সিহঁতে নিদিয়ে। ভদ্ৰতাৰ লগত শিষ্টাচাৰো

নিতান্ত আৱশ্যক। কোনো কোনোৱে কেতিয়াবা তাক বাটতে আধাঘণ্টা ৰাখি কাগজ পঢ়ে। তাৰ মুখ খন ৰঙা হৈ খুব খঙো উঠে। কিবা কিবি কৈ দিবৰ ইচ্ছা হয়। বাতৰি কাগজত যদি সিহঁতৰ ইমান মোহ আছেই এখন জানো নিজে কিনি লব নোৱাৰে! বাকীথকা পইচা কেইটাকে সিহঁতে দিয়া হলেও.....! কি যে মানুহবোৰ! ৰামে এইবোৰ কথাকে ভাবি সেই দিনা শুই আছিল।

ৰবিবাৰ স্কুললৈকো যাব নেলাগে। সপ্তাহটোৰ ৰুটিনৰ কাম থিনিহে সি কৰিব নোৱাৰিলে। আগদিনা গধূলি পইচা নথকাত সি ভাতকে খাব নোৱাৰিলে, শুদা পেটেৰেই শুই থাকিল, বাতি ভালকৈ টোপনি নাছিল। পিছ দিনা শুই উঠিয়েই শুদা চাহ এটোপা খাই সি ঘৰে ঘৰে বাতৰি কাগজ দিবলৈ যায়। ছপৰীয়া ৰামে ভাত কেইটামান খালে। ঘৰখনো সি মচিব নোৱাৰিলে—কাপোৰ কিখনো ধুবলৈ সময় নহল। আধাখোৱা বিড়িৰ টুকুৰাটোকে জ্বলাই লৈ সি বাহিবলৈ ওলাল।

—আজি এক অনা পইচা বিড়ি কিনিবলৈ লালমণিৰপৰা লব লাগিব। সি ভাল মানুহ। খুজিলে নিশ্চয় দিব। আগৰো এক অনা তাক দিব লগা আছে।...ৰামে বাহিবলৈ ওলাই যাওঁতেই এইবোৰ ভাবে। কিবা এটা অতৃপ্ত বাসনাৰ বাবেই যেন সি পৃথিৱীত জী আছে। পদে পদে তাৰ ব্যৰ্থতা। এটা দৰিদ্ৰ গোষ্ঠীৰ চৰম পৰ্য্যায়ত তাৰ জীৱনৰ

মহামেলা। জীৱন যাত্ৰাৰ প্ৰতি পলকত জাগে তাৰ ব্যৰ্থ জীৱনৰ কৰুণ বিননি। ভবিষ্যতৰ সোণালী আলোকৰ আশাতে সি আজিও জীয়াই থাকে।

এবা! চাৰিবছৰ পৰীক্ষা দিও সি পাছ কৰিব নোৱাৰিলে। নিন্দুকৰ বজ্ৰশেল—সি সহিব নোৱাৰাৰ বাবেই আকৌ মেট্ৰিক দিবলৈ ওলাইছে। এইবাবো ৰামে পৰীক্ষা দিব। বাতৰি কাগজৰপৰা পাবলগা বাকী পইচা কেইটাকে সি জমা কৰিছে—পৰীক্ষাৰ খৰচৰ বাবে। কিন্তু সিহঁতে জানো তাৰ দৰিদ্ৰতাৰ কথা ভাবিলে? সিহঁতৰ হিয়াত অলপো কাৰুণ্য নাজাগে। যুগৰ সভ্যতাৰ মুখাপেক্ষী সিহঁত।

লালমণি সিদিনা ঘৰতে আছিল। সি ৰামৰ ওচৰ চাপি বতৰা লয়। হাতৰ চুখা কণ মোহাৰি মোহাৰি ৰামৰ কাষ চাপি লালমণি বহি পৰে। তেতিয়া চোতালত ব'দ নাই। ছাঁ বিলাক দীঘল হৈ পৰিছিল। চোতালৰ আগৰ বননি ডৰাত আবেলি বহিবলৈ ভাল লাগে।

—ৰাম বাবু! মহাত্মাৰ সপোনৰ ৰামৰাজ্য পৃথিৱীলৈ নাহে। দেশৰ লিডাৰবিলাকে যেতিয়া বক্তৃতা এৰি কামত লাগিব তেতিয়া কিজানি কিবা এটা হয়বা। বাতৰি কাকত আৰু তই বেচিব নালাগে। ৰাম বাবু! অন্ত কিবা এটা কৰিবি। আমাৰ দেশৰ মানুহ বিলাক এনে নহয়। একে ঘৰতে কেবা জনেও বাতৰি কাগজ কিনি লৈ পঢ়ে—আনফালে ভাষা সাহিত্য প্ৰচাৰৰ সহায়তা কৰে।—লালমণিয়ে

বহু সময় এইদৰে বহুত কথা কলে। তাৰ কথাৰ যথেষ্ট মূল্য আছে। বামৰ বৰ ভাল লাগিল। বামে আজিহে জানিলে, লালমণি চানচুৰৰালা হলেও বহু কথা জানে। সি অসমলৈ আহিবৰপৰা ছুটা এটা ইংৰাজীও শিকিছে। বাগুৱে দুগিলাছ চাহ আনি সিহঁতৰ আগত দি যায়। বাগু ওচৰতে বহি সিহঁতৰ কথাবোৰ শুনে।

—বাম বাবু! তোৰ কথাবোৰ মোৰ আগত কম বুলিছিলি নহয়। নকলি.....

—মোৰ কথাবোৰ! মানে মোৰ জীৱনৰ দুখৰ কাহিনীটো। নালাগে লালমণি। শুনিলে দুখ পাবি। সদায়নো একেবোৰ কথাকে কিমান ভাবিবি। আৱশ্যক হলে আগলৈ কম বাক। তেতিয়া শুনিবি।

লাহে লাহে আন্ধাৰবোৰ নামি আহে। বাগু ভিতৰলৈ সোমায় যায়। ভিতৰত কেৰাছিন তেলৰ চাকিটো জ্বলাই দিয়াৰ লগে লগে ঘৰৰ ভিতৰ খন পোহৰ হৈ পৰে। খুটাটোত গজাল মাৰি থোৱা সৰু টুটা ছটাত তাই চাকিটো থয়। চাকিৰ ধোৱাঁ থিনিয়ে পাক লৈ পাক লৈ ওপৰত কলা কলা আলাকুৰোৰ বান্ধিছিল। বাগুৱে বামৰ কোঠালৈ সোমাই গৈ তাৰ লেমটো জ্বলাই দিয়ে। তাই ধীৰে ধীৰে তাৰপৰা ওলাই নিজৰ কোঠানিত সোমাই চানচুৰ ভজা কামত লাগিল।

—বুজিছ বাম বাবু! সদায় জানো এইদৰে থাকিব

পাৰিবি? কিবা এটা সা-সুবিধা কৰি ল। ভৱিষ্যতৰ কথাও অলপ ভাবিব লাগে।—লালমণিয়ে তাক উপদেশ দিয়ে।

—তাৰ মানে তই মোক বিয়া পতাৰ কথা কৈছ?

বাগুৱে চানচুৰৰ কেৰাহি খন চৌকাৰ ওপৰৰ পৰা নমাই দুৱাৰ মুখলৈ ওলাই আহি সিহঁতৰ কথাবোৰ শুনাৰ প্ৰয়াস কৰিলে।

—এবা, তাকেই কৈছোঁ।—লালমণিয়ে কয়।

—সেইবোৰ কথা আৰু মই নাভাবো লালমণি।

* * * *

বামৰ পৰীক্ষা হৈ যায়। বাতৰি কাগজ সি আজিও বেচে। নহলে সি চলিব নোৱাৰে। ঘৰৰ ভিতৰত খুটা এটা কাটি দু-পইচা এপইচাকৈ সি গোটাইছিল। পাছ হলে কলেজত পঢ়াৰ আশাত। আজিও এক অনা পইচা খুটাটোৰ বিক্কাইদি সি ঠেলি দিয়ে। খুটাৰ ভিতৰত থকা পইচা থিনি জনজনাই উঠে। তাৰ বৰ ভাল লাগে। এশমান টকা বোধহয় হৈছে। বামে নিজে নিজে ভাবে। দিন বিলাক আগুৱাই আহে। এদিনৰ পিছত সিদিন, পৰীক্ষাৰ খবৰবিলাক বাতৰি কাগজৰ পিঠিত ওলাবলৈ ধৰিলে। বামৰ গাটোও গৰম লাগে—সিহঁতৰো পৰীক্ষাৰ খবৰ অলপতে ওলাব।

কেবা দিনৰো পিছৰ কথা। বাম শুই আছিল। তাৰ মূৰটো বৰকৈ ঘূৰাই যোৱাৰ অনুমান কৰিছিল। বিছনাৰ

পৰা কেবা বাৰো উঠি মূৰত কিছুমান চোঁচা পানী ঢালিলে। মলঙা ভবিষ্যত এখন তাৰ আগত জিলিকি উঠে। ফেইল! ফেইল হোৱাৰো সীমা আছে। ম্লান পৰা চকু দুটা তাৰ তেনেই সোমাই গৈছিল। বাকছৰপৰা বিগত পৰীক্ষাৰ চাৰিখন মাৰ্কচিট উলিয়াই চালে। অন্ধই তাৰ জীৱনৰ মূল্যখিনি একেবাৰে নোহোৱা কৰিলে। শুকান অন্ধ-বোৰেই যেন তাৰ গোটেই জীৱনটো শুকুৱাই নিলে এনে লাগিল।

তাৰ জীৱনৰ অন্ধটো বোধহয় নিমিলা ভাবেই থাকিব। অন্ধ তাৰ জীৱনৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী। একো কথাকে সি ভাবিব নোৱাৰা হয়। তালুখন হাত দি চালে, বৰ গৰম হৈ উঠিছে। জীৱনত তাৰ ব্যৰ্থতাৰ ঘোৰ পৰিহাস। তাৰ অসহ্য হৈ উঠে, সৰ্ব্বান্ধ কঁপি উঠে।

—আকৌ এবাৰ পৰীক্ষা দিবি—বামদাদা। এই দৰে বেজাৰ নকৰিবি। মোৰ বৰ বেয়া লাগে। পৰীক্ষা দিয়াই মানুহৰ জীৱনৰ লক্ষ্য নহয়; কেৱল পৰীক্ষাৰ জয়েই মানুহক মানুহ কৰিব নোৱাৰে।—বেছিকৈ জ্বলি থকা লেমৰ ফিটা ডাল অলপ কমাই দি বাগুৱে তাক কয়। লেমৰ চিমনিটো ধোৱা থিনিয়ে আগুৰি ধৰিছিল। বামৰ কাষত বহি বাগুৱে তাৰ ছুগালে বৈ অহা চকু পানীবোৰ মোহাৰি দিয়ে। তাই তাৰ ওচৰলৈ কেতিয়া আহিল সি গমকে ধৰিব নোৱাৰিছিল। আবেলিৰপৰা দুৱাৰখন জপাই বাম শুই আছে। বাগুৰ সহানুভূতিপূৰ্ণ কথাখিনিয়ে যেন বামৰ ভগা বুকুখনত অলপ

সাহৰ সঞ্চাৰ কৰিলে। জীৱনত সি বহুবাৰ পৰীক্ষা দিছে। কেৱল স্কুলৰ পৰীক্ষাই নহয়। জী থকাৰ আশাত সি জীৱনৰ লগত পৰীক্ষাকে দি আহিছে।

—তই শোৱা নাই বাগু?—ক্ষীণ কণ্ঠস্বৰে বামে তাইক সোধে।

—নাই শোৱা।—তাই উত্তৰ দিয়ে।

কিছু সময় সি বাগুৰ মুখলৈ চাই বল। তাইৰো চকুৰ পতা দুখন গধুৰ হৈ পৰিছিল। চকুৰ কোণত লাগি থকা চকুলোৰ টোপাল কেইটা লেমৰ পোহৰত জিলিকি উঠিছিল। শোকৰ এটা প্ৰৱাহ তাইৰ হিয়াৰ ওপৰেদিও বাগৰি যায়। বামে ভাবে বাগুৰ কথা। বিহাৰী ছোৱালী বাগু। এতিয়া পুৰা অসমীয়া। বাগু বৰ সবল। তাইৰ জীৱনৰ বৈচিত্ৰ্য সিমানতে। বামৰ তাইলৈ মৰম লাগে। লালমণিয়ে সিদিনা তাইৰ বিয়াৰ কথাকে বামৰ আগত কবলৈ বিচাৰিছিল। সাহ নকৰিলে। জুহালৰ গুৰিত বহি যেতিয়া বাগুৱে চানাচুৰ ভাজে তেতিয়া জুইৰ তাপত তাই ঘামি পৰে। মুখখন কিমান যে বঙা হৈ উঠে। তাই চানাচুৰ ভাজিলেই বামলৈ অলপ লৈ আহে। তাইৰ হিয়াৰ মৰম সোপা যেন তাইৰ ভজা চানাচুৰবোৰতে মিহলি হৈ থাকে। তাই কেতিয়াবা কেতিয়াবা জোৰেৰে বামক চানাচুৰ খাবলৈ ধৰে। সি নাখাওঁ বুলি কলে তাই বেজাৰ কৰে। তাইৰ মৰম সনা ছকুমখিনি সি পেলাবলৈ সাহ নকৰে। আবেলি বাম স্কুলৰ

পৰা নহালৈকে তাই বাহিৰত ওলাই তালৈ অপেক্ষা কৰি থাকে। সি অহা দেখিলেই তাইৰ মনটো উৎফুল্লিত হৈ পৰে। ল'ৰা-লৰিকৈ চাহৰ ডেগটোৰ তলত জুইকুৰা জ্বলাই দিয়ে। তাই হাঁহি হাঁহি তাক সোধে—তিনি দেখোন কেতিয়াবাই বাজিল.....ইমান সময়ে কি কৰিছিলি বাম দাদা ?

—বাণু.....। বামে ধীৰ ভাবে তাইক মাতে। বাণুৰে তাৰ মুখৰ ফালে ঘূৰি চায়। ছয়ো বহু সময় নিশ্চল মৌনতাবেই চাই ব'ল।

—তই আক এবাৰ পৰীক্ষা দিবি দাদা। ঈশ্বৰক ময়ো খাটিছোঁ—তাইৰ যেন এবাৰ কথাতে তাৰ প্ৰতি তাইৰ সকলো সহানুভূতি সোমাই আছে। তাক এইদৰে পৰীক্ষা দিবলৈ উপদেশ দিয়া মানুহ আজিলৈকো কাকো পোৱা নাছিল। বামৰ উদীয়মান আকাঙ্ক্ষাক অন্ধই বাধা দি আহিছে—সি প্ৰাণপণে অন্ধ কৰিব.....

তেতিয়া পুৰ্ণতি নিশাৰ কুকুৰাৰ ডাক পৰিছিল।

ব্যর্থ জীৱনৰ ইতিহাস

অকলে অকলে সোণপাহী যেতিয়া ঘৰত থাকে তেতিয়া পুৰণি দিনৰ কথাবোৰ তাইৰ মনলৈ এটা এটাকৈ আহে। নিৰলে বহি সোণপাহীয়ে সেইবোৰ ভাবে—চকুপানী টোকে। চকুৰ পতা ছখন তেতিয়া তাইৰ গধূৰ হৈ পৰে। চকুৰ কোণত চকুপানীখিনি লাগি নিষ্কৰণ দিনৰ কথাবোৰ তাইৰ মনলৈ এটা এটাকৈ আনি দিয়ে। স্বামীবিহীন জীৱনটো সোণপাহীৰ বৰ উৰুঙা লাগে, কেৱল সিমানেই নহয়, খুব ছুখো লাগে তাইৰ। অকলে অকলে তাই কেতিয়াবা কান্দে। ইমান দিনে তাই ছুখ-কষ্ট সহি থাকিবলৈ জী নাথাকিলহেঁতেন, কিন্তু তাইৰ লৰাটোৰ কাৰণে আজিও জী আছে। সমাজৰ শাৰীৰ মূৰত তাই পাত এখনি পায়। গাৱঁত এইবাৰ গোপিনী সবাহ হৈছিল। তাই সবাহলৈ দিয়া মাহপ্ৰসাদখিনি সকামত নলগালে। সোণপাহীয়ে যেতিয়া মাহপ্ৰসাদখিনি নামঘৰৰ পৰা ঘূৰাই লৈ আনিলে তেতিয়া ছয়োটা চকুৱেদি চকুপানীবোৰ বৈ গৈছিল। মাহৰ খৰাহীটো ভিতৰত থৈ সোণপাহীয়ে ছুৱাৰ দলিৰ কাষতে বহি কিবা কিবি কথাবোৰ ভাবি আছিল। গাৱঁৰ সকলো মানুহেই তাইক ঘিণ কৰে। তাইক দেখিলেও যেন সিহঁতৰ যাত্ৰা নাস্তি হয়। ছোৱালী কালৰপৰা তাই নামঘৰত নাম গোৱাত পাৰ্কেত আছিল। কোনেও তাইৰ লগত

সমানে নাম গাব নোৱাৰিছিল। এতিয়া নামঘৰত তাই নাম এটা দিলেও চুৰা হয়। তাই পতিতা হ'ল বুলি তাই ঈশ্বৰৰ প্ৰতি কৰা ভক্তিখিনি জানো চুৰা হ'ব! নালাগে, সিহঁতৰ লগত তাই ঈশ্বৰক ভক্তি নকৰে। অকলে ঘৰতে নাম গালে ঈশ্বৰে কিবা মোৰ লুপ্তিবনে? নামঘৰত আহি জানো গোপিনীসকলে একাগ্ৰভাৱে নাম গায়? কোনে ঘৰত কি কৰিলে—কাৰ কি হ'ল, এইবোৰ কথা কৈ থাকোঁতেই দেখোন সময় পাৰ হয়। বামুণী আয়ে অকলে অকলে নাম এটা দি সামৰণি মাৰে। আইৰ লগত দেখোন কোনেও মুখফালি ভালদৰে নাম এটাকে গাব নোৱাৰে। এনে নেদেখিবা সিহঁতৰ মুখ কেইখন। ভাল হোৱা হলে আছিলেই। খং উঠি এইবোৰ কথা সোণপাহীৰ মনলৈ আহে।

গোপিনী সবাহ হৈ যায়। সোণপাহী কিন্তু নগল। তাইনো কোন সতেৰে যাব! মাহপ্ৰসাদখিনিয়েই যেতিয়া চুৰা হ'ল, তাই জানো সিহঁতৰ লগত বহিলে চুৰা নহ'ব। সবাহৰ দিনা সোণপাহী ঘৰতে বহি আছিল। নালীয়াৰ বয়স তেতিয়া আঠ ন মানৰ ওচৰ। নামঘৰত মাহপ্ৰসাদ বিলোৱা সময়ত সিয়ো উপস্থিত আছিল। মাহ চাউলৰ পাত এখন সিয়ো পালে। তাৰ বৰ আনন্দ। ইয়াৰ কিছুদিনৰ পিছতে গাৱঁত গৰু-বেমাৰে দেখা দিলে। বহুত গৰু বেমাৰত মৰিল। বুঢ়া সকলে তেতিয়া কয় বোলে গৰুমৰীয়া বুলি কিবা এবিধ দেৱতা আছে। তেওঁলোক হেনো ৰাতি গাৱঁৰ গৰু গোহালী

বিলাকলৈ সোমাই যায় আৰু এনে বেমাৰবোৰ কোলে গৰু বোৰক দি আহে। ৰাতি গাৱঁৰ মানুহবিলাকে গৰু গোহালীত জাগ দিয়ে আৰু কিছুমানে গোটেই ৰাতি গোহালীত চাকি লগাই থয়। তেতিয়া হেনো গৰুমৰীয়া আহিবলৈ সাহ নকৰে। গাৱঁৰ সিমূৰে থকা পৰীক্ষা মুচিটোৰো এইবাৰ বৰ আনন্দ। বহুত গৰু মৰিছে। সি কিমান চাল বখলিয়াব। অকলে অকলে তাৰ আমনি লাগি গৈছে। এইদৰে হলে সি কেইটামান পইচা সবহকৈয়ে ঘৰলৈ পঠাব পাৰিব। অহাৰ ঘৰলৈ গৈ আৰু এটা মানুহ লৈ আহিব বুলি সি মনে মনে ভাবে।

ছুটা এটা গাৱঁৰ ডেকা লৰাই তাৰ আগত কয় বোলে এইবাৰ বিহুত তেওঁ পৰীক্ষাই ঢোলৰ চাৰনিৰ খৰছটো অলপ কমাই দিব পাৰিব। বেছিকৈ নোৱাৰিলেও আঠ টকাৰ ঠাইত পাঁচ টকাততো পাৰিব।

বাৰিষাটো যোৱাৰ পিচতে গৰু-বেমাৰ গাৱঁলৈ আহে। মাহ এমুঠি সৰিয়হ এমুঠিয়ো এইবাৰ ৰাইজে বৰ নোৱাৰিব। মাহ এমুঠি কৰিব নোৱাৰিলেনো ভাত খাই কিহেৰে। সদায় বনশাক বোৰেৰে জানো ভাত খাব পাৰি? মাছ-পুঠি, গাখীৰ অকণবো যিহে আকাল! দেশৰ বস্তু সকলো দিনক দিনে হৰিহে গৈছে। আগতে জকাই বাবলৈ গলেও খালৈয়ে খালৈয়ে মাছ। আজিকালি খালৈৰ তলিখনকে ধাক নাযায়। পানীতো মাছ নোহোৱা হ'ল। মাহ এমুঠি ঘৰত নহলে

কিমান আছকাল। ওঁটেঙা দিয়া মাটিমাহৰ আজ্ঞাৰ বাটিটো হলে তেও ভাত এমুঠি ভালকৈ খাব পাৰি। মচুৰ মাহৰ পানীটোপাৰে জানো মানুহৰ গাত বল-শক্তি হয়! দোকানৰ মচুৰ মাহতো মনাই দোকানীয়ে দাম বঢ়ায়, তাতে শিলগুটি বোৰো মিহলি। কি খাবা? যৰে ভাত ততে থাকে। ল'ৰা-ছোৱালী থকা ঘৰখনত মাহেকে পষেকে গোসাঁইৰ আগত মাহপ্ৰসাদ এমুঠি দিব নোৱাৰিলে জানো চলে। আজি বোলে ল'ৰাটোৰ আই ওলাইছে, কালিলৈ বোলে ছোৱালীজনীয়ে শৌচ কৰিছে। গোসাঁইৰ ফালে পিঠি দিলে জানো তেওঁ চকু মেলি চাব। ইটো বিপদৰ পিচত সিটো বিপদ। এইবাৰ মানুহবোৰৰ লাগিল গ্ৰহণী বেমাৰ। এৰা! পৃথিবীতো ধৰম-কৰমো নোহোৱা হল, যিমানে ডাক্তৰ ওলাল, সিমানে বেমাৰ বাঢ়িল। গাৱঁৰ মানুহৰ ভয়ত পেটতে হাত-ভৰি লুকাল। নামঘৰত সিদিনা পগলা কাইৰ গাত গোসাঁনী উঠিছিল। সি ভৱিষ্যত বাণী কৰিলে—এইবাৰ বৰ-জনা গোসাঁনী বোলে সেইখন গাৱঁলৈকে আহিছে। গাৱঁৰ মানুহ ভয়ত মুচকছ গল। বাইজে ত্ৰাহি ত্ৰাহি কৰিলে। দিনে ৰাতিয়ে নামঘৰত নাম ললে। গাৱঁৰ মূৰত এডাল বাঁহ পুতি শাস্ত্ৰৰ মন্ত্ৰ বান্ধিলে—আই গোসাঁনী গাৱঁলৈ সোমাব নোৱাৰাকৈ। কিছুমানে আই গোসাঁনীৰ ভয়ত মনে মনে ঘৰৰ ভিতৰতে পূজাও পাতিলে। কথাটো বৰকৈ ওলালে বাইজে এৰা দিব।

বোপাইক মানি আইক নমনাকৈ জানো থাকিব পাৰি—বাপুকণ দেউৰে কাৰোবাৰ আগত মন্তব্য কৰিলে। মহা বিপদত বন্ধা পৰিবলৈ নাট এখনো বাইজে মেলিলে। মানুহ মৰিল। তাৰ পিচত গাৱঁৰ অৱস্থা ভাললৈ আহিল। সেই কেইদিন ভিতৰৰ পৰা বাহিৰলৈ ওলাবই নোৱাৰি। যেন খাওঁ খাওঁ। সিদিনা বোলে গাৱঁৰ কোনোবা এটাই আইত জোপাৰ তলতে ৰাতি আন্ধাৰত গোসাঁনীক দেখাও পাইছিল। আন্ধাৰৰ মাজতে পূৰ্ণিমাৰ জোনৰ দৰে তিৰবিৰাই আছিল। পিছে তেওঁৰ ফালেও হল। গোসাঁনীৰ দৃষ্টিত তেওঁ সবকিল। কিবা বোলে দৰবো খাইছিল; সেয়েহে নহলে আইৰ ইমান কোপ নহলহেঁতেন। দৰব খাবলৈ জানো জ্বৰ হৈছিল? জানি-শুনি মানুহে তেনে কৰিলে গোসাঁনীয়ে জানো সহিব? পিচতহে হিচাপ ওলাল কোন ক'ত মৰিল। ইমানতে তেওঁ কৃপা কৰিলে বুলিহে। তেওঁৰ সিমান খং নহয়—লগত অহা পাৰিষদ বিলাকৰহে তেনে অত্যাচাৰ। উস্! মানুহৰ নো সেই কেইদিন কিমান বিলৈ!

এৰা! তেওঁৰ কৃপা! নাটখন সোনকালে গাব লাগে, বাইজে স্থিৰ কৰিলে। গুৰুজনৰ নাট—সীতা স্বয়ম্বৰ। আখৰালৈকো মানুহ নাহে। সদায় বায়নে কান্ধত খোলটো লৈ নামঘৰৰপৰা মানুহ মাতি থাকিব লাগে। ডেকা ল'ৰা বোৰো আজিকালি কি হৈ উঠিছে। যৰে যৰে কথা পাতি সোমাই থাকিব, নামঘৰলৈ মাতি মাতি আনিব

নোৱাৰে। এঘৰত গাভৰু ছোৱালী থাকিলে সেই ঘৰত ডেকা লৰাৰ সমাগম কি নাচাবা! যি আখৰা কৰিবলৈ নাহিব তাৰ মূৰতে নাটখন আমি এৰি দিম—নামঘৰত বহি থাকোঁতে বুঢ়া কেইজনে কয়। এতিয়া দেখোন বচন এফাকিও এদিনত মুখাত কৰিব নোৱাৰে—ভালকৈ যুদ্ধ এখনো কৰিব নাজানে। সূত্ৰধাৰীৰ নাচটোকে কোনোবা এটাই শিকি লোৱা হলে!—মণিকায়ে বুঢ়া হলহি। সিনো কিমান নাচিব? এখন বাজনাত নাচ এটা দিওঁতেই ফোপনি ধৰে। হাতত কটাৰীখন লৈ খবাহী কাঠি চাছি থকা বুঢ়াই কয়।—এ, নকবা আক ইহঁতৰ কথা। আমি দেখোন আগতে পথাৰলৈ যাওঁতে বাটে বাটে গাই যাওঁতেই তিনি-কুৰি চাৰিকুৰি ভাওনাৰ বচন এদিনতে মুখাত আহে। সিদিনা দেখিছা নহয় কাই, ভেকোলাৰ কথা। এফাকি কথা—তাকে তিনি চাৰি দিনে অহা নাই। যেন মুহানি মাটিহে ভাসিব লগা হৈছে। ভাৱনাতো ইহঁতে ভালৰ ভালটো পোছাক পিন্ধিলেহে গাত সূত লাগে।

ইজনে মূৰ ডুপিয়ালে।

সকল লৰাবিলাকক বান্ধসৰ ভাও দিলে। তাৰকা বান্ধসীৰ ভাও পগলা-কায়ে ললে। পগলা-কায়ে ভাল ভাও লব জানে। এখন দুখন যুদ্ধ মাৰিলে তাৰ ভালেই নালাগে। কাইমনে বামৰ ভাও ললে। বামুণৰ বাহিৰে গোসাঁইৰ ভাও আনে লব নাপায়। নালীয়াক সৈন্তৰ ভাও এটাও বাইজে

লবলৈ নিদিলে। গুৰুজনৰ নাটত বেগু মাৰুহৰ লৰাই ভাও লব নোৱাৰে। সি আন আন লৰাৰ লগত গৈ আখৰাত যুদ্ধ কৰে। বহুতে তাক দাবী দি খেদি দিলে। সি আহি সোণপাহীৰ আগত ফেকুৰি ফেকুৰি কয়হি। সোণপাহীয়ে তাৰ কথা শুনি বেজাৰ কৰিলে।

—এবা বোপাই! তই সকল লৰা নহয়। বান্ধসৰ ভাও লব নাপায়।—সোণপাহীয়ে পুতেকক সান্ত্বনা দিয়ে। ভাৱনাৰ দিনাও সোণপাহী নামঘৰলৈ নগল। ঘৰৰ পৰাই ভগৱানক সেৱা এটা জনালে। কোনোবা এটাই মাহ চাউলৰ পাত এখন আনি সোণপাহীক দিলেহি। তাই কেইটামান প্ৰসাদ শিৰত ললে। বাতি ভাওনা চাবলৈকো তাই নগল। কাইমনে ভাও লৈছে। তাই জীয়া জুই একুৰা চাবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে। সোণপাহীয়ে গোসাঁই ঘৰ একোঠালি কৰি লব। সদায় তাই ঘৰতে নাম লব। নামঘৰলৈ তাই আক নাযায়। পগলা-কায়ে ইচ্ছা কৰা হলে তাইকো গোপিনীসকলৰ লগতে ঠাই দিব পাৰিলেহেতেন। পগলা-কাইৰ কথা দহজনে পেলাব নোৱাৰে; গাৱঁৰ সকলো মানুহে তাৰ কথা শুনে। মেলে-মকৰ্দ্দমাই, সবাহে-ভাওনাই পগলা-কাইহে আগ। ডাঙৰ মানুহ এজন গাৱঁলৈ আহিলে পগলা-কাইৰ ঘৰতহে থাকে। সিবাৰেই এতিয়া কোনোবা মন্ত্ৰীনে মেম্বৰ এজন ভোটৰ সময়ত আহি দহ-বাৰ দিনলৈ পগলা-কাইৰ ঘৰতহে থাকি গৈছে। মুখিয়াল লোক বুলি নমাঘৰাত

পাত এখনো বেছিকৈ পায় — সমাজৰ মাজত পাটিধৰাখনো পায়।

সোণপাহীয়ে ভিতৰলৈ সোমাই গৈ মজিয়াৰ ওপৰত থকা একাজিটোৰ পৰা মলাটো নমাই আনি চায়। গাখীৰ কণভালকৈ দৈ হৈছে। লৰাটো আজি নগৰৰ পৰা অহা কথা আছে। সি নগৰতে থাকি পঢ়িছে। নালীয়াই কিমান পঢ়িছে তাই বুজি নাপায়। তাই সিমান পঢ়া নাই। কীৰ্ত্তন পুথিখনহে তাই গাব পাৰে। নালীয়াই বহুত পঢ়িছে বুলি তাই জানে। লৰাটোৰ লগত তাইৰ ইমান দুঃখ কষ্ট—ঈশ্বৰে চকুমেৰি চালেই হয়। এতিয়া নালীয়া ডেকা। নালীয়া নগৰৰপৰা ঘৰলৈ আহিলেই মাকে কোচত সূমুৰাই চুমা খায়। সি যে এনেকুৱা হব কোনে জানিছিল। তাৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ, চলন-ফুৰণ দেখি সকলোৱে মন্তব্য কৰে—নালীয়াই একঠা খাব। সোণপাহীৰ অভিমান বাঢ়ে। নালীয়া ডাঙৰ মানুহ হব। তাইৰ তেতিয়া কিমান আনন্দ হব। লৰাটোৰ সুখ দেখি গলেই হয়—সোণপাহীয়ে ভাবে।

বাৰী খনৰ এমূৰতে সোণপাহীৰ ঘৰ। তাই জীয়া বাঁৰী। কপালৰ সেন্দূৰ তাই ইচ্ছা কৰিয়েই মোহাৰিলে। সেন্দূৰৰ ফোটেটো থাকিলেনো কি হব? সোণপাহীৰ বাপেক এতিয়া বুঢ়া হল। ভায়েক দুটা আছে। সিহঁতো ডেকা। বিয়া-বাৰু কৰালে। বাপেক বাপুকণ দেউ, বামুণীয়া কাম খিনি তেওঁ ভালকৈ জানিছিল। পূজা-পাতলত তেওঁক কোনেও পেলাব

নোৱাৰে। আগৰ কালছোৱাত—আজি বোলে শৰাধ, কালিলৈ বোলে তুলসী দিয়া, পৰহিলৈ বোলে চাউল খোৱা; বাপুকণ দেউৰ আজৰিয়েই নাই। ঘৰৰ অৱস্থাও স্বচ্ছল আছিল। বাপুকণ দেউক সকলোৱে ভাল পাইছিল। বামুণৰ তেজ থকা লোক। বিহুৰে সংক্ৰান্তিয়ে ঘৰত মানুহে নধৰা হয়। হুচৰি গাবলৈ আহিলেও ৰাইজে আগতে বাপুকণৰ ঘৰতহে ঢোলৰ চাপৰটো মাৰে। সকলোৱে তেওঁক ভক্তি কৰে। লৰাহঁতৰ দিনত বাপুকণৰ ঘৰৰ অৱস্থা বেয়া হৈ আছিল। আগৰ দৰে শৰাধ-বিধিও নাই—মানুহে কৰিবলৈকো এৰিলে। শৰাধ কৰিলে বোলে মৃতকে খাবলৈ আহিবনে—মানুহ বোৰে কয়। লৰা বোৰে পঢ়ি শুনি বুঢ়া লোকৰ নীতি-নিয়ম এৰি পেলালে।

সোণপাহী বাপুকণৰ জীয়েক। ছোৱালী কালৰপৰাই তাই বৰ গুৱনী। ৰূপে গুণে তাইক কোনেও পেলাব নোৱাৰে। লহপহকৈ বাঢ়ি সোণপাহীক বিয়া দিয়াৰ সময় হল। আজি-কালিৰ ছোৱালী বেগেতে গাত গামোছা লবৰ হয়। বাপেকে দৰা বিচাৰি হাবাথুৰি খালে। নিবনুৱা সমস্তা আৰু কন্যা দানৰ সমস্তা একেই হৈ পৰিল। লৰাতকৈ ছোৱালীৰ সংখ্যা বাঢ়িছে চাগৈ—নহলে দৰাৰ ইমান টান কিয় হব। দৰা পাবলৈ নাই। বামুণৰ ছোৱালী ঘৰত জানো ৰাখি থব পাৰি। সোণপাহীৰ পুষ্ট শৰীৰত দিনে দিনে যোৱন ফুটি উঠিল। বাপুকণৰ চকুত টোপনি নোহোৱা হল। এই বছৰতে যেনে তেনে বিয়া দিবই লাগিব।

সোণপাহীৰ বিয়া হল। বাপেকে মাকৰ মূৰত স্বৰ্গ ভাগি পৰিল। ছুই এদিন গোপনে বাখিছিল। কিন্তু পাপ জানো লুকুৱাই বাখিব পাৰে? নগৰৰ বামুণৰ ছোৱালীবোৰ দেখোন ঘৰতে কিমান দিন শান্তি হৈ উঠি থাকে, সমাজে সেই বোৰৰ বিচাৰকে নলয়—গাৱঁৰ দুখীয়া বামুণৰ ছোৱালী জনীৰ ওপৰতেহে সমাজৰ আক্ৰোশটো। বাপুকণে বাতি শোৱাতে এইবোৰ কথা ভাবে।

পগলা-কাইৰ লগত বাপুকণৰ আগৰ পৰাই ভাল। সকৰে পৰা সোণপাহীৰ লগত একে লগে ধা-ধেমালি কৰি এতিয়া ডেকা হৈছে। লৰা এটাৰ হে মাত্ৰ বাপেকি। তাক মানুহে মিছাকৈ পগলা বুলি মাতে। সি পগলা নহয়।.....পগলাৰ জহত বাপুকণে দৰা এটা পালে। কাইমন। ভৰলু মুখত ঘৰ। বাপুকণৰ গাৱঁৰ পৰা ছ মাইল দূৰ, ভাল লৰা, কাইমনক সেই অঞ্চলৰ সকলোৱে চিনি পায়। এটাই কেইখন গাৱঁতে কাইমানে গোঁসাই ভাও লয়। লাহি লৰাটো, কঁকালটোও সক। গোঁসাই ভাও ললে দেখিবলৈ বৰ ভাল হয়। সোণপাহীৰ বিয়াৰ বন্দবস্ত হল। বাপুকণ দেউৰ মুখলৈ চাই গাৱঁৰ বাইজে তামোলপাণ এশবাই লৈ কথাটো গোপনে বাখিলে।

কাইমনৰ লগত সোণপাহীৰ বিয়া হৈ যায়। সোণপাহীক নিজৰ ঘৰলৈ নিলে। এমাহ দুমাহকৈ আজি চাৰিমাহত ভৰি দিলে। নতুন ঘৰ এখনত সোমাই সোণপাহীয়ে কামৰ একো মোৰকে ধৰিব নোৱাৰিছিল। দিনে দিনে তাইক ঘৰৰ

সকলোৱে বেয়া পাবলৈ ধৰিলে। ওলাওঁতে সোমাওঁতে শাহুৱেকৰ খেচখেচনি—ননন্দেকৰ তিৰস্কাৰ। তাই সহিব নোৱাৰা হল। এদিন বাতি কাইমনৰ আগত তাই সকলো কথা কলে। কাইমানে একো নামাতিলে, দিন বাগৰিল। সদায় গালি গঞ্জনা—কাইমনৰ মাৰ-কিল তাই সহিব নোৱাৰা হয়। দিনে-বাতিয়ে তাইৰ চকুপানী নুগুছিল। সহিব নোৱাৰি এদিন সোণপাহীয়ে শাহুৱেকৰ মুখে মুখে উত্তৰ কাটিলে। কোঁদোৰ বাঁহত হে যেন জুই লাগিল। কাইমনৰ মাৰে-কিলে, গালিয়ে-শপনিয়ে নধৰা হল। তাইক খেদি দিলে। তাই আহি ঘৰ পালেহি। মাক-বাপেকে জীয়া জুই একুৰা আগত লৈ দিনে বাতিয়ে বেজাৰ কৰিলে। সোণপাহীয়েও কাইমনৰ ওচৰলৈ যাবলৈ মন নেমানিলে।

আজি ধলপুৰাতে সোণপাহীয়ে খবৰটো পালে—বোলে পগলা-কাই ঢুকাল। এমাহ বেমাৰত পৰি আছিল। দোষ আছিল যদিও মানুহটোৰ গাত গুণো আছিল বলত খিনি—তাই ভাবে। পগলা-কাইৰ বাবে তাইৰ কিখন নহল বাক! কাৰো আগত নাক দেখুৱাব নোৱাৰে। পগলা-কাই সোণপাহীহঁতৰ ঘৰলৈ আগতে খুব আহে, বাতি ভাত খোৱা পৰলৈকে নানা-ধৰণৰ কথাবোৰ পাতি থাকে। অবাধে পগলা-কাই সিহঁতৰ ভাতৰ মজিয়ালৈকে যাব পাৰে। সদায় মাছটো-পুঠিটো হাতত লৈ আহে। বৰ আপোন সি। সেইখন ঘৰতে দহ সাজি খাই সোণপাহীৰ বুকুত যে এইদৰে কামোৰ মাৰিব কোনেনো

জানিছিল! বাক, পগলা-কাইলৈ ভয় নকৰা মানুহ কোনো নাই। গোসাঁনী মন্ত্ৰ জানে, কিবা কৰোঁ বুলিলেই কিবা কৰি দিব পাৰে। সেই বাবেই বোলে পগলা-কাই নথকা হলে গাঁৱৰ সকলো হাইজাত উছন্ গলহেঁতেন। পগলা-কাইৰ মিনতিত হে তাৰ মুখলৈ চায় আই গোসাঁনীয়ে সিমানতে এৰিলে। এৰা! সি সাধাৰণ মানুহ নহয়। কাইমনৰ ওপৰত চকু দিছে বুলি পগলা-কাইয়ে এদিন সোণপাহীৰ আগত কলে। সোণপাহীয়ে পেটে পেটে কলে—একো নকৰিবা দেও, লাগে ময়ে মৰি যাওঁ। কাইমন জীয়াই থাওক। আন একো নহলেও কেতিয়াবা কাইমনক দেখি ভাল লাগিব।

বহুত দিনৰ পিছৰ কথা। এদিন পগলা-কায়ে আহি কলে বোলে কাইমনক হেনো ৰাইজে এৰা দিছে, কিবা নকৰিব লগীয়া কাম কৰিলে। আঁয়ে দেহি! সোণপাহীয়ে বৰ ছঃখ পালে, তাই একে লগে থকা হলে কাইমনক তেনে হবলৈ কেতিয়াও নিদিয়। পৰাচিত হব লাগিব—তাতে উদ্ধাৰণি সৰাহো কৰিব লাগিব কাইমানে। হওক, তেওঁ যেনে তেনে উদ্ধাৰ হলেই হয়—সোণপাহীয়ে ভাবে। দিন বোৰ পাৰ হয়, সোণপাহীৰ যৌৱনো উথলে। ৰাতি কেতিয়াবা শুই থাকোঁতে তাই কান্দে—কাইমনলৈ মনত পৰে। গাভৰু-ছোৱালী এইদৰে জানো তাই দিনবোৰ কাটিব পাৰিব। সোণপাহীৰ ৰূপ-যৌৱনত পগলা-কাই বলিয়া হৈ পৰিল। সকৰে পৰা দেখা ছোৱালী, একে কুলৰ হোৱা হলে সি নিশ্চয়

বিয়াকে কৰালে হেতেন। এতিয়া নোৱাৰে। বামুণৰ ছোৱালী শূদীৰে বিয়া কৰালে বোলে বৰীয়া হব, ক্ষন্তেকৰ উত্তেজনাই সোণপাহীক ভাল পালেও দেখাচাৰ কৰি পগলা-কায়ে নিঃকুললৈ যাবলৈ নিবিচাৰে। সমাজে তাক কি বুলিব! সমাজৰ মাজত পাটিচৰাত বহা মানুহটোৱে যেতিয়া শাৰী-মূৰত বহিবলৈ পাব তাৰ জানো নাক থাকিব! পগলা-কায়ে আজি ইটো কালিলৈ সিটোকৈ সোণপাহীক দিবলৈ ধৰিলে। সোণপাহীৰো মন ঘুৰিল। পগলা-কাই জানো দেখিবলৈ বেয়া? নামটোহে শুনিবলৈ ভাল নহয়। সৰু কালত পগলা-কাই ভকতত আছিল। তেতিয়াৰ পৰাই মহাপ্ৰভুৰ কৃপাত পগলা-কাইৰ চেহেৰা চাব লগীয়া। বৰ থুলন্তৰ পুৰুষ। কান্ধত যেতিয়া গামোছাখন পেলাই পগলা-কাই গাঁৱলৈ ফুৰিবলৈ আহে তেতিয়া তাৰ হৃষ্টপুষ্ট বহল বুকুখনৰ কলা লোমবোৰ বোৱাৰী জীয়ৰী সকলোৱে দেখা পায়। বগা বুকুখনৰ মাজৰ কলা লোমবোৰে তাক বৰ গুৱনি কৰে। কাৰ মোহ নালাগিব বাক?

সোণপাহী এতিয়া পতিতা। চোৰ কোনো নোলাল। সোণপাহীয়েও নকলে। হওক, পতিতা হলেও তাই সন্তান এটাৰ মুখ দেখিছে। মাক-বাপেকে দিনতে গোটেই অন্ধকাৰ দেখিলে। সমাজত তাইৰ স্থান নাই। সমাজে তাইক নোচোৱে। সোণপাহীক ভায়েকহঁতে বাৰীৰ এচুকত ঘৰ এটা সাজি দিলে। তাই তাতে থাকে। কেতিয়াবা কাই-

মনৰ কথা ভাবে। কেতিয়াবা পগলা-কাইৰ প্ৰবঞ্চনা খিনিৰ কথাও তাইৰ মনলৈ আহে। তেতিয়া তাই নালীয়াক কোচত স্মুৰাই লৈ চুমা খায়।

গাৱঁৰ মাইকী মানুহবোৰে বলাবলি কৰে—এৰা, সোণপাহীৰ জহৰা লৰাটো দেখিবলৈ পগলা-কাইৰ নিচিনা। সমাজখনৰ কথা ভাবি তাই বৰ আচৰিত হয়। কেৱল জানো তায়েই পতিতা? মানুহক তাইহে চিনে। ভাল মানুহ বেয়া মানুহৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰ বুজিবলৈ তাইৰ বাকী নাই। সোণপাহীয়ে মুখেৰে মাতিব নোৱাৰাৰ কাৰণে পতিতা হল—ৰাতিয়ে দিনে তাইৰ ঘৰলৈ অহা ভাল মানুহবোৰ পতিত নহয় কিয়? সমাজত পুৰুষৰ প্ৰতিপত্তি আছে, নাৰীৰ নাই।

ছিঃ, কি কথাবোৰ মনলৈ আহে, সোণপাহীয়ে মুখখন ঘূৰালে। নালীয়াই এইবোৰ কথা বুজিব পাৰিলে কি যে নাভাবিব! নগৰৰপৰা দুখে ভাগৰে আহি নালীয়াই বাহিৰৰ চোতালৰ পৰা মাকক মাত দিলে। সোণপাহীয়ে—মোৰ সোণটো বুলি নালীয়াক কোচত স্মুৰাই ছগালত দুটা চুমা খালে, অভিমানত তাইৰ বুকুখন উপচি পৰিল। মাকৰ দৰেই নালীয়া ৰূপবান।—মোৰ বোপায়ে বহুত পঢ়িছে, জিলাৰ বৰ চাহাব হব। গোসাঁইলৈ টোপোলা এটা বান্ধিব লাগিব। তেওঁহে কৰুণা কৰাৰ গৰাকী—সোণপাহীয়ে এইবোৰ ভাবিলে। বিহাৰ আচলখনত নালীয়াৰ মুখখন মচি দি হাত-ভৰি ধুবলৈ তাক পঠাই দিলে।